

Põgenemine Tartust Tallinna

Aleksander Pääsuke

Detsembri 19. kuupäeval selgus, et enamlaste pealetungimisele kes neljalt poolt Tartule lähenesid vastu pidada Eesti Vabariigi väed ei suuda,¹ taganemine võttis hoogu ja ulatus kuni Keskkorraldusteni, õhtul peeti veel mõned hädalised koosolekud milles varjatud mõtted põgenemise ettevalmistuseks välja loetavad olid, usk oma vägede võidu peale oli kadumas ja üsna arusaadaval põhjusel. Mõni päev tagasi kui alles vihatud saksa väeriismed lahkusid enamlaste liginemise tõttu tervest Eesti Vabariigi piiridest enesega kõike millel majandusliselt ehk sõjaliselt väärtust enesega kaasa võttes, nii jäi Eesti abitult ja varustamata punase hädaohule ohvriks ja seda meie verivaenlase saksa soost mõisnikute ja Preisi junkrute ühise kindla plaani järele, et kahetsema panna maa päriselanikuist kihtisi saksa raudrusika kaitse kaotuse pärast – kuid oletada võib et sarnaseid mõeldud ja soovitud tunded ei leidnud paika Eesti Vabariigi kodanikkude ridades, vaid selle vastu hingas iga tõsine Eesti mees kergemalt kui 18. Detsembri hommikul ühtegi saksa sõjameest Tartu uulitsatel näha polnud, olid kui prussakad igaüks omale poole putkanud kui kauss mille all nad varjul häkiste ära võetakse nii olid ka saksa poisid öö varjul läinud enesest kõige mustemaid mälestusi meile maha jättes.²

Õhtul koju jõudes pidasin kaasaga³ nõu eelseisva seisukorra pärast ja mis ette võtma peaks, mõneminutilise läbiarutuse järele tegi naene otsuseks et tema lastega koju jääb minule aga tungivalt ära sõitu soovitas, ehk ma küll ümberpöörduvalt mõtelnud olin, kuid asjaolusid arvesse võttes oli abikaasa mõtted tõe alusel, kuhu minna nelja veikesse lapsega? Kus on tarvilisemadgi elu tarvidused sõja eest põgenejal ees ootamas, ei – olgu kodus nii suruv raske kui tahes ta on ikkagi kodu ja omakste, tuttavate keskel on abi ja toetuse peale loota kui häda äärmine olema saab.

Reedel 19⁴ Dets. 1918 a hommikul läksin ärisse et seal viimaseid korraldusi teha, kõike mis

¹ Olukord Tartu all ei olnud 19. detsembril 1918 kaugeltki nii lootusetu. Rápina ja Võru suunast Tartule lähenevad 49. kütipolgu üksused koos kahe eskadroni ja kahe patareiga (kokku u. 2000 meest) olid hõivanud 11. detsembril Rápina ja 12. detsembril Pólva, ent edenesid härgamisi, sest punaväkke mobiliseeritud meeste võitlusvaim jättis soovida. Valga suunast ei ähvardanud Tartut veel miski, sest enamlased jõudsid Valka alles 18. detsembril ning sealt pöördus Pihkva väegrupi löögivõimsaim osa Läti kütibrigaad mitte Tartu, vaid Riia peale. Ka Vasknarva all Narva jõe ületanud ja piki Peipsi rannikut liikuv Soome kütipolk lähenes alles Jõgevale ega ohusanud hetkel mitte Tartut ennast, vaid raudteeühendust Tallinnaga. Rápina suunda kaitsnud 2. jalaväepolgu 3. ja 4. rood ning Võru- ja Tartumaa kaitseliitlased (kokku 340 meest) alamkapten Feliks Tannebaumi juhtimisel taandusid 19. detsembril Rasina ja Ahja alt Luunjasse. Seeläbi paljastus Kambja–Vana-Kuuste joonel seisnud rittmeister Stanislav Bulak-Balakhovitši väegrupi (Vene valgekaarliku Põhjakorpuse nn. idasalk, millele lisandusid Eesti 2. jalaväepolgu 5. ja 8. rood ning Kambja kaitseliitlased, kokku umbes 1000 meest) tiib ning Balakhovitš tõmbus tagasi Ülenurme mõisa. Puka piirkonda koondunud alampolkovnik Eduard Kubbo 3. jalaväepolk (300 meest) püsis endisel kohal ning vahepeal Torma alt Jõgevale taandunud 2. jalaväepolgu 1. ja 2. rood (kapten Johannes Anderson), millele lisandusid mitmed kaitseliitlaste rühmad ning Tartust saabunud baltisakslaste Heimatschutzi kompanii, haarasid koguni ajutiselt initsiatiivi, võttes uuesti oma kontrolli alla Laiuse ümbruskonna. Kagurinde, sh. Tartu, kaitse eest vastutav brigaadi juhatus (polkovnik Ernst Limberg) aga kavandas 19. detsembril koguni vastulööki punastele. Tõsi, Tartu kaitset juhtinud sõjaväe- ja tsiviilvõimude meeleolu jättis kõvasti soovida – sügavalt kaheldi mitte üksnes Tartu hoidmise võimaluses, vaid ka Nõukogude Venemaa relvajõududele vastupanu osutamise mõttekuses.

² Tartus ja Tartu ümbruskonnas paiknenud Saksa vägede (60. armeekorpuse ja 17. ratsaväebrigaadi juhatus, 383. maakaitseväe rügement, 17. tragunirügemendi kaks eskadroni ja hulk väiksemaid üksusi) lõplik lahkumine sai teoks 19. detsembril. Rännakkorras suunduti Tartust läbi Puhja, Viljandi, Voltveti, Salatsi ja Lemsalu Riiga. Enne Läti pinnale jõudmist, 23. detsembril toimus Voltveti lähistel relvastatud kokkupõrge (Punapargi lahing) Eesti 6. jalaväepolgu allüksustega.

³ Anna Pääsuke (Klink) (1883–1965).

⁴ Tõenäoliselt käib jutt 20. detsembrist, mis oli tõepoolest reede.

Aleksander Pääsuke's kauplus. Foto: erakogu

puudalisi kuulisi alla veeretanud, töölised ei võtnud tuult jalgu alla, tundus isegi ohtrasti punakad lõhna nende keskel, töö- niisama sõiduvõorimehed kadusid uulitsatelt rekvisitsiooni hirmu pärast ja nii jäi kogu varandus paigale.

Litriikide lipud nagu Englise, Ameerika, Prantsuse ja Italia oma, mida linnavalitsuse ülesandel valmistanud võtsin kaasa, et neid tarbe korral teisel tarvitada. Eesti Kaitse Liidu peastaabis veel kaasa aidates mis võimalik lahkusin sealt kell 4 p.l ja rutasin vaksali, et sisse sõitnud rongile pääseda. Naine ühes tütre Leidaga⁸ kes minule sõna tulid tooma pidin maha jätma kartes et hiljaks jään. Kodus, üsna vaksali külje all Maarjamõisa uul. 19/1 seadsin ennast reisi valmis seljakott pesu ja pätsi leivaga selgas käes sumadan liha ja või natukesega käe otsas lapsi jumalaga jättes lahkusin kodust neid Jumala hooleks jättes. Hommikul samal päeval käisin Vanemaid⁹ jumalaga jätmas. Emast kes murest nii väga muljutud ja pisar silmil mind kodust välja saatis oli väga kahju kuna Isa kõigest ärdimisest meheliselt jagu püüdis saada võitles enesega. Sõda oli temale haavu löönud, oli ühe oma poegadest¹⁰ Venele ohvriks annud, noorema Voldemari¹¹ mõne päeva eest Narva alla

väärtusline kõrvaldada ja juhatusi edaspidise peale andes jätsin kõik õe Alma⁵ hoole alla, jättes oma ustavaid äri teenijaid peatse jälle-ägemiseni lahkusin ärist rutuga linnavalitsusse tõtates et seal veel viimaseid korraldusi tehes ja nimelt rekvisitsiooni komisjoni asjus, kus peaaegu päata olek hr. J. Arensi⁶ haigeks jäämisest saadik valitses. Segiläbi lendamine, igasugu käskude jagamine oli täies hoos kuid kõige selle peale sai ära tehtud vähe, igal näisid oma asjad esimeses reas seisma ja üsna loomulik et ainult vastutaval kohal seisvad isikud tegevuses püsisid, teistest polnud enam teps ja keda kätte saadi sellele siis laoti kohustusi peale millest suurem osa ilusaste täitmata jäi ja väga lihtsalt selle pärast et käsutajad isegi omi käskude täitmist ei lootnud aina tundes et seda ehk teist tarvis teha oleks enne kui vaenlane linnas. Nii jätsin ka mina linnapea J. Kriisa⁷ käsu täitmata et töökojas, milles sõjaväe varustuseks olevaid toores materjali umbes ühe miljoni marga ette nagu nahk, puuvilla riie, lõim villane riie evakueerida, puudusid veo abinõud töömehed kes oleksid kolmandalt korralt 10ne ja enam

⁵ Alma Marie Pääsuke (Weister) (1896–1980).

⁶ Jakob Arens (1887–?), äriees ja seltsitegelane Tartus.

⁷ Jaan Kriisa (1882–1942), advokaat ja poliitik (Rahvaerakond), Tartu linnapea 1917–1918 ja 1919, toitusminister 1919–1920.

⁸ Leida Pääsuke (Kollom) (1907–1995).

⁹ Isa Jaan Pääsuke (1855–1939) ja ema Ell Pääsuke (Bloom) (1856–1940).

¹⁰ Johannes Pääsuke (1892–1917), Eesti silmapaistvamaid fotokunstnikke ja filmioperaatoreid, studio „Estonia-Film“ asutaja. Olles mobiliseeritud Vene armeesse, hukkus 27. detsembril 1917 Orša lähistel toimunud raudteeõnnetuses.

¹¹ Voldemar Pääsuke (1898–1965), Riia Polütehnilise Instituudi keemiaosakonna üliõpilasena osales Esimeses maailmasõjas ja Vabadussõjas, 1929. a. lõpetas Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ning töötas Aleksander Pääsuke's triikpesuvabrikus tehnilise juhatajana.

lahingusse saatnud ja nüüd oli kord minu käes, läinud aasta oli halla juukseid rohkesti juure toonud ja tulevikus polnud ka ühtegi rõõmustavat lootuse sädet.

Raudtee jaama jõudes sain Komandandilt¹² teada, et rong umbes kella kuue paiku läheb ja nii ka oli, kuid kodu ootama minna ka ei usaldanud ja sellepärast aitasin reisu lubasid Komandandi juures välja kirjutada.

Rong sõitis ette ja rahvas hakkas kihama. Kõik kogusid endid väljakäigu ukse ette et esimesena jaama esikule pääseda. Nähes et sõitjaid palju oli arvasin väljast ringi minna et enne uste avamist vagunis olla ja nii ka tegin, esikule jõudes läksin jaamas viibiva naese ja tütre Leida läheduses oleva akna alla mille peale koputades märku andsin et läbi akna maha jäänud käsi sumkad välja anda kuid naesuke ei mõistnud mind ja kadus ukse poole minnes rahva sekka, arvas teine vist ukse kaudu minuga kokku saada et jumalaga jätta. Ajakirjanik A. Bachmann¹³ ja kaupmees J. Posti said hiljem minust aru ja ronisid läbi akna esikule kust ühes pampudega vagunisse läksime. Vagunis mahutasime oma kraami magadispolittele

ja kui kõik kohal oli läksin välja et naist ja tütar Leidad jumalaga jätta, ehk küll hr. A. Bachmann hoiatas et väljas midagi punase taolist lahti olla pääsenud, kuid sellest hoolimata astusin esikule ja sammusin väljakäigu uksest mööda kus mõningad soldatid reisijaid kontroleerisid. Olin neist mööda kui üks mind peatada käskis, vaatasin tagasi jäin seisma ja keegi era riides isik tuli kiirel sammul minu poole. A-Pääsuke, teid meie just otsisime, kas teil revolvert on, kus teie püss on? Enne kui vastata sain pistis üks juurde tulejatest soldatitest läbiotsimiseks käed mulle külge. Õnneks suutsin külma verd alal hoida ja ütlesin et mul revolvert ei ole kuna püss vagunis on, mille peale minu juures läbiotsimine jäeti ja üks mind kui aresteeritug vagunisse saatis; tuhat mõtet lendasid mul peast läbi, kuid kindla plaani juure ei leidnud teed, Kolt 50-ne patroniga ja püssi kuulidega olin varustatud, mille leidmise korral eluga enam rehkendada poleks olnud. Vagunisse, kus minu seltsimehed ja kraam jõudes võtsin püssi mida vaksalist leidsin ja pakkusin minu saatjale mille sees üks kuul oli mida enne välja võtsin küsides miks mind areteeritakse. Ütles seda oma roodu II Eesti polgu käsul ja nimelt selle pärast et teie Kaitse liidus tegev olite ja täna 7 inimest maha olete lasknud mille eest Kaitse Liit vastutav on.¹⁴ Nähes et siin punasega tegemist ütlesin et sarnast võimu mina ei tunnista ja pealegi ilma sellekohase orderita on igasugune arreteerimine keelatud ega lähe teiega kaasa, kuid püssi annan teile kui soovite ära ja sellepärast et see minu

Aleksandri noorem vend Johannes Pääsuke kaardiväe paraadvormis. Foto: erakogu

¹² Tartu raudteejaama komandandina tegutses alamleitnant Karl Zolk (al. 1938 Kaarel Leius; 1891–1969).

¹³ Adam Bachmann (Randalu) (1890–1966), 1918–1919 Postimehe vastutav toimetaja; 1920 töö- ja hoolekandeminister; 1934–1937 nime eestistamise keskbüroo juhataja; Asutava Kogu ning Riigikogu I ja V koosseisu liige.

¹⁴ Tartu–Tapa raudteeliini läbilõikamise kartuses alustati 20. detsembril materiaalsete väärtuste evakuatsiooni Tartust. Ühtaegu hakkas raudteeladude juurde kogunema linnarahvast ning mõne eestvedaja õhutusel algas röövimine. Kaitseliidu patrull ei suutnud olukorda teisiti kontrollida kui avas tule. Seepeale ilmusid 2. jalaväepolgu kasarmutesse agitaatorid, seletades: buržuid tapavad teie vendi, võtke püssid ja astuge oma seltsimeeste kaitseks välja! Ainsatena linnas viibinud 2. jalaväepolgu 6. ja 7. rood olid nõrga distsipliiniga ja enamusest mõjustatud. Nüüd haaraski osa meeskonnast relvad ja suundus ladude juurde. Vähemusse jäänud kaitseleitlased tõmbusid tagasi ja kontroll raudteejaama üle läks enamlusmeelsete tegelaste kätte.

oma pole. Minule tuli hr A. Bachmann appi ja ütles et vahejuhtumis kus Kaitse Liidu vahikorra mehed oma vahikorra teenistuse täitmisel mõned riigi varanduse röövijaid maha kõmmutanud on nende ülem juhatus vastutav mitte aga üksikud liikmed. Pikema vastu seletuste peale võttis mees püssi ligi ja läks. Et ma veel julge polnud mis tulla võiks, andsin oma kaks Kolti ja patroonid ühe A. Bachmanile ja teise E. Kangrole¹⁵ üle niisama oma kraami ja jäin ootama. Vähe aja pärast tuli nimetud mees tagasi ja teatas et ma sõita võida ja mõne minuti järele läks rong.

21 Dets. kell ½ hommikul jõudime ilma vahejuhtumiteta Tallinna. Sõja seaduse tõttu pidime vaksali oote ruumis hommikul kella 6-ni ootama¹⁶ siis läksime hr. J. Postiga korterid otsima, suure kolamise peale leidsime Narva maanteel „Ost“ võõraste majas kahe voodiga toa mille eest 12 marka ööpäeva pealt nõuti. Kella 10-neks asusime korterisse kus reisu tolmua maha raputamise järele einet võtsime ja siis linna läksime vaatama. Jõulu õhtul käisime hr. E. Kangro ja J. Postiga kiriku sealt koju tulles ootas meid jõulu õhtuks küpsetatud ani kapsastega mida nelja peale kokku valmistada laskisime. K. Seersant tuli linnast ja ütles minu venda Voldemari näinud olevat kes mõni nädal tagasi Tallinna sõitis, sellepeale läksime hra. J. Postiga kes Tallinnat hästi tunneb teda otsima et noore sõjamehele ka kodusemad jõulu õhtud valmistada. Käisime sõja ministeeriumis kuid seal teati et ta mõne päeva eest Narva fronti saadetud.

Kodust tulles ostsin ühe jõulu kuuse mida siis kodu tuues söögi lauale asetasin – küünlad mis juba enne seda peegli lauale kolmes grupis iga kodu jäänud isiku peale üles oli seatud süütasin põlema ja nii saatsin soojemaid ja vaikseid soovisid kodu perekonna keskele. Kas on ka neil jõulu puud ja leiba laual, mis teeb Malev¹⁷ keda kitse tallekeseks kodu hüüdsin ja lõuna vaheaegadel teda äiutasin lauldes Kiigu kiigu kitse tall, sika talle, soku talle, kiigu kiigu kitseke jne.

Neljakesi koos läks õhtu mõnusalt mööda ja nii mõnedgi soojad soovid saatsime kodu poole.

Esimesel jõulu pühäl läksime lõuna paiku linna kõndima, kus kuulda saime et enamlane olla hom. kella 11 paiku reidil seisvaid Englise laevu pommitanud, selle peale läksin rutu koju võtsin binokli ja läksime kiireste toompeale kus palju linnalasi oli kogunenud kõigil silmad merele. Mõned Englise laevadest reidil seisid ja teised merele sõitmas. Eemal saarte vahel oli suitsu näha ja kaks Englise laeva ristlesid saarestiku vahel. Mõned kes olid hommiku vara toompeal olnud olla oma silmaga lahingud pealt näinud ja ka seda et enamlaste laevad nii kohe kui Inglaste liikuma hakkasid merele kadunud. Õhtu poole käis teade suust suhu et üks enamlaste laev Inglaste poolt tervelt kinni võetud ja üks põhja lastud.¹⁸

Korda läinud lahingu auks andis Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus Englise mere meestele pidu söögi Estonia kontserti saalis.¹⁹ Juhtumisi läksin Estoniast mööda ja läksin sisse et mind Englise rahvus ja pea asjalikult keel, mida ma pr. E. Hünersoni²⁰ juhatusel mõnda aega õppinud huvitas, katsusin teed leida pidule peasemiseks mis mull ka korda läks.

¹⁵ Eduard (Julius) Kangro, J. Arndti nahavabriku juhataja Tartus (?).

¹⁶ Vastuseks enamlaste väljaastumisele nimetas Ajutine Valitsus 17. detsembril ametisse sisekaitse ülema (kindralmajor Ernst Pödder), kelle esimeses sundmääruses öeldi: „18. detsembrist peale on kell 7 õht. kuni kella 6 hommikul igasugune liikumine Tallinnas keelatud.“

¹⁷ Malev Pääsuke (1917–1944) oli sündinud 3. aprillil 1917 Aleksander ja Anna Pääsukese esimese pojana (pärast kolme tütart).

¹⁸ 26. detsembril (seega teisel jõulupühäl) saabus Tallinna alla luureretkele Nõukogude Venemaa hävitaja „Spartak“, võttis suurtükitalle alla Aegna saare, kuid sattus kokku Tallinnas viibinud Briti laevastikuüksusega (kaks kergeristlejat ja kolm hävitajat). Üritades ülekaaluka vastase eest põgeneda, sõitis „Spartak“ Kuradi-muna madalikule, vigastas sõukruvisid, kaotas liikumisvõime ja alistus inglastele. Järgmisel päeval vangistasid britid Mohni saare juures Nõukogude hävitaja „Avtroil“. Mõlemad laevad anti üle Eesti merejõududele, kus need teenisid kuni 1933. aastani „Vambola“ ja „Lennuk“ nime all.

¹⁹ Bankett Briti mereväelaste auks peeti Estonias 26. detsembri õhtul. Eestit esindasid peaminister Konstantin Päts (1874–1956), Tallinna linnapea Aleksander Hellat (1881–1943) jt.

²⁰ Eleonore Hünerson (Ruus) (1890–1949) sooritas 1910 inglise keele õpetaja kutseeksami ja töötas õpetajana mitmes Tartu koolis, sh. (al. 1918) ENKS tütarlaste gümnaasiumis. Hiljem Eesti gaidide maleva peavanim. Poliitik Jaan Hünersoni abikaasa.

Saali astudes löid meremehed muusika saatel tantsu naesterahvaid oli vähe võib öelda peaaegu sugugi ja üsna loomulikult sest keele oskusetu pärast ei tõmbanud meie neidusid pidu, nii löid meeste paarid tantsu ja üsna lõbusalt. Nende meremeeste järele kui Inglise rahvast otsustades jäi minule väga hea mulje järele nad on õiglasel vastutulelikud sõbralikud ja otsekohesed mitte aga upsakad nii nagu seda saksa poisid olid ega pole ka nende juures kelkimine nii omane kui sakste juures. Nad on keskmist tüsedad kasvu ja kõik musta verd enamiste noored 17–35 aastased. Kõige enam sain üllatud et minu õpitud dialekt nende omale vastas ja ma olin rõõmus esimest korda Inglise keelt, elavat keelt selles väljarääkimises kuulda mida ma õpinud. Õpides oli nii mõndagi korda sellest juttu et nendega naljalt hakkama ei saa, raske on neid tabada ja nendest aru saada, kuid ma pean tunnustama et minu kooliõpetajale ma suuremad tänu võlgnen kes minuga nii lõpmata vaeva nägi ja keelesse puutuvad peensused pedantlikult selgeks tegi mille vilja ma nüüd maitsesin. Ära tuleku peal tuli üks madrus mulle trepi astmel vastu ja küsis „Do you speak English“ ja nii kukusime rääkima meid piirati teiste madruste poolt ringina ümber ja siis kui poliitika peale jutt üle läks teritasid nad oma kõrvasid, mida siis nii palju kui omandatud sõnade tagavara ulatas neid meie senise ja läbi elatud minevikuga Eesti üle seletusi andsin, mehi näis meie saatus väga huvitama üksikuid küsimusi tuli ringist mitmelt poolt lõpuks ütles madrus kellega kõige pealt juttusse kukusin „Kas teate ka mille mõjul teile jälle vabadus paistab, ja kui selle peale vahvaid Inglise vägesid elada lasin, siis oli meestel rõõmu ja surusime üksteisele head soovivalt kätt, üks neist pani käe minu õlale ja ütles: Meie soov on ja jääb et teie kodumaa peatselt vaenlasest vabastud saab ja et teie jälle kodu oma perekonna juure tagasi peasete, selle peale vastasin „God bless you and the English army!“ ja lahkusime sõbralises vahekorras üksteise kätt surudes.

Uue aasta võtsime kodus vaikselt vastu kell 12 panin jõulu puul küünlad põlema ja saatsime koos hääd uut aastat kodu poole.

Enne ära sõitu palus abikaasa, koguni nõudis minult sõna et mina Tallinnas ennast poliitika tegemisest eemale hoiaksin mida senini ka hästi korda on läinud.

2. Jaanuaril läksin „Ühistööd“²¹ vaatama ja pakkusin oma töö jõudu sõjaväele varustava pesu juure lõikajana milleks mind vastu võeti ja kohe tegevusse asusin, seadsin 4 õmblus masinad mis ei töötanud joonde, ihusin 5 paari käärisi ja valmistasin 45 paari alus pesu juure lõike valmis, siis läksin lõunale Hans Tiigi söögi majasse Uues uul. 13, kus meil Ediga abonement kaart 15 lõuna peale 55 marga eest oli ostadud.

4-maks Jaanuariks oli kutse kodu saadetud Kaitse Liitlasena vastu võtmise komisjoni ilmuda kus mind I katekooriasse vastu võeti (I kat. 16–45 a., II kat. 46–60 a.) Eduard Kangro ja Jaan Posti palusid arstlist komisjoni ja sellega venitasid omale 7 päevalist pikendust, sellega peavad nad 10 jaanuaril arstilisele läbivaatusele ilmuma.

Sealt koju tulles sain Karl Seersandiga kokku kes ennast mere väkke ütles üles andnud misugust teenistust sõjaväelasena kergemaks ja huvitavamaks pidas. Tööpooldest pole paha mitte ja minu soovi avalduse peale lubas ka minu eest rääkida mille tagajärgede üle mulle pühapäeval teateid toob.

5-mal Jaanuaril I pataljoni Kaitseliidu pea staapi registreerimise juures vahe juhtumine Sotsiaaldemokraadi välja andja ja vastutava liikme herra Otto Sternbekiga kes olla Kaitse Liidu I pataljoni komander²² mis mulle teadmata oli kui registreeringule ilmusin, asi lõpes sellega et minu üle herra O. Sternbek „panopuu“ herra kindral Põdderile²³ andis mille peale järgmise „Seletuskirja“ saatsin

²¹ 6. detsembril 1918 Tallinnas asutatud vabatahtlik organisatsioon, mis pakkus ennekõike meditsiinilist ja varustusabi Rahvaväele ja puudustkannatavatele inimestele.

²² Leinart Otto Sternbeck (1884–1941) aktiivne sotsiaaldemokraatliku liikumise tegelane, osales ilmasõjas. Asus 26. detsembril 1918 formeerima Tallinna kaitsepataljoni. Vabadussõjas 8. jalaväepolgu ülem, hiljem sõjaväe laskeinspektor ja jalaväeinspektor, kindralmajor (1937). Eesti laskurliidu asutaja ja esimees. 1933–1937 teedeminister, 1937–1940 AS Kopli Kinnisvarad juhatuse esimees.

²³ Kindralmajor Ernst Põdder (1879–1932) oli toona sisekaitse ülem ametikohal, seega allus talle ka Kaitseleit.

mida herrad E. Kangro ja J. Posti 6. jaanuari hommikul kindral Põdderi adjutandi kaudu ära andsid. Mind oli käsutud 6. jaanuari hommiku kell 9.30 pitsimaja juure, milleks ei tea, nii et ma isiklikult oma seletuskirja ära ei saanud anda. Kiri oli järgmiselt: „Kõrgeste auustatud kindral Põdderel! Pihkva linna kodanik Aleksander Jaani poeg Pääsuke elan Vladimiri uul nr. 3 k II Tallinnas.

Seletuskiri:

5. jaanuaril 1919 a. Eesti Kaitse Liidu I pataljoni ruumidesse registreerimisele ilmudes tegi üks registreerijatest herra O. Sternbek (kelle nime ma hiljem teada sain) minu mõne minutilise hiljaks jäämise pärast haavavaid etteheiteid. Haavatud tundes püüdsin sisemist ärritust liikumisega maha suruda mille peale herra O. Sternbek lubamata toonil käratas, mina pidada seal seisma kuhu ta mind pannud; vähe aja pärast minu peale kisendades: mind aresti ehk kümne tuhandelise raha trahviga ähvardades kui ma tema käsku ei täida. Et sarnane jämedus omas välimises tooruses mulle ootamata tuli siis teatasin et mina tema kui tundmata isiku käskusi täitma praegu kohustud ei tunne olevat ja nii kaua kuni mind sõjaväelise korra (mobilisatsiooni) järele teenistusse kutsutud pole ega sõjaväelist vannet vastu võtnud tunnen enese vaba kodanikuna isiku puutumatus seaduse kaitse all, mille peale herra O. Sternbek mind sõjariistus vahi alla laskis võtta, millest mind umbes poole tunni pärast vabastas öeldes et ta mind nii kui nii minu korterist leiab, mind ikka ja jälle karistusega ähvardades et minul väga ja väga halvaste saada minema, mille eest tema herra O. Sternbek hoolitsemata saavat. Olen Tartu Kaitse Liidu liige ja tuntud seltskonna tegelane meelsuse poolest demokrat, minu isikut tunnevad Eesti Ajutise Valitsuse volinik herra H. Luht²⁴, Eesti Maapäeva saadik herrad K. Parts²⁵, P. Põld²⁶, Tartu linnaeape herra J. Kriisa, Tartu Kaitse Liidu ülem herra Kurvits²⁷. Tunnistajatena hr. E. Kangro Vladimiri uul. Nr 3 k II ja I pataljoni 4. roodu mehed.

Et mind igasugu karistustega herra O. Sternbeki poolt ähvardati siis palun ja jään Teie Kõrgeste Auustatud kaitset lootma kui seda tarvis peaks tulema.

Kõrgeauustusega
A. Pääsuke

5. jaanuaril 1919 a.

6. jaanuaril. Herrad Ed. Kangro ja J. Posti võtsid minu seletuskirja kohale toimetamise eneste peale kuna mina peale pandud kohustele rutsin hommiku kell 9.30 olin nõutud kohal pitsimajas, kuid seal polnud ühtegi hinge ega ühtegi käsutajat. 20 minutilise ootamise järele, mis juba liiga pikk aeg hiljaks jäämiseks eilase juhuse puhul herra O. Sternbeki ütelse järele oleks kes kolme aasta teenistuse ajal mitte ühte sekunditki mitte hiljaks pole jäänud. Nii läksin siis staapi ja omaks imestuseks leidsin oma eilase aresteerija laua taga kirjutamas, teatasin oma tuleku põhjust mille peale isandal õige piinlik oli ja tooni muutes ütles et nad vist enim ära harjutustele läinud ja selle peale mind lubas I roodu määrata kuhu paremaid mehi tarvis minevat mille peale minu nime mäletas ja paberit mulle ulatades Kloostri uul. kapten Kivistiku²⁸ poole pöörata palus. Läksin juhatud asutusesse kus mind nimekirja võeti ja jala pealt harjutustele ilma püssideta Väljanäituse platsile²⁹ marsisime. Harjutused kestsid kella poole üheni l. ja algasivad õhtu poolel kell 4. uuesti.

²⁴ Heinrich Luht (1865–1943), proviisor, ärimees ja poliitik. 1917 esimese eestlasena Tartu miilitsaülem ja Tartu linnaeape, 1918 Ajutise Valitsuse peavolinik Lõuna-Eestis (koos Kaarel Partsiga).

²⁵ Kaarel Parts (1873–1940), õigusteadlane ja riigimees. 1917 Eestimaa kubermangu abikomissar, 1918 Ajutise Valitsuse peavolinik Lõuna-Eestis (koos H. Luhtiga), 1919 Maanõukogu esimees, 1919–1940 Riigikohtu esimees.

²⁶ Peeter Põld (1878–1930) koolijuht ja riigimees. 1908–1918 ENKS tütarlaste gümnaasiumi direktor, 1917 Maavalitsuse haridusosakonna juhataja, 1918 haridusminister, 1918–1925 Tartu Ülikooli kuraator.

²⁷ Kapten Hans (Ants) Kurvits (1887–1943), 1918 Tartu linna ja maakonna kaitseliidu ülem, 1919 Viljandi kaitsepataljoni ja 2. jalaväepolgu ülem, 1922–1939 piirivalve ülem, kindralmajor (1932).

²⁸ Alamkapten Bernhard Kivistik (1886–?), Tallinna kaitsepataljoni 1. roodu ülem.

²⁹ Väljanäituse plats = Näituseväljak, praegune Tornide väljak.

Siin ja edaspidi
fotokoopiad
Aleksander
Pääsuke
märkmiku
lehekülgedest.

Tegeldane meeldime poolest demonnrat minu isikust
 kinnusoad Eesti Ajutise Valitsuse volinik herra H. Huht
 Eesti vabariigi saadik herra K. Parts, P. Põld
 Tartu linnapea herra J. Krüsa, Tartu Kaitse Liidu
 ülem herra Kruusik. Kinnustajana hr. b. Kangro
 Vladimir mil 43 k. ü ja I pataljoni 4 roodu mehed
 Et mind kaasuga kaitseustega herra O. Herberni
 poolt ähvardati siis palun ja jään Teie kõrgeste Auustatud
 kaitset lootma kui seda larsis pearsi tulema
 Kõigeaustusega
 A. Pääsuke

5 Jaanuaril 1919 a.

7. Jaanuaril p-lõunasel harjutusel käsutati meid marsis Komerts kooli³⁰ kus õled tubadesse oli kantud ja meeste seas jutt lahti läks et täna tuleb öö siin mööda saata, hiljem tuli pataljoni ülem ja hüüdis igat meest nime järele, et kas kõik on kohal; minu nimi puudus mis siis ühes teistega üles kirjutati ja lõpuks seletas pataljoni ülem et homsest peale jäävad mehed siia ja hommikuselt harjutuselt tagasi tulles juba Kroonu süüa antakse. Nähes et siin mingisuguse sunduslike ehk õigem vägivaldse mobilisatsiooniga mis valitsuse poolt mitte välja pole antud³¹ – tegemist on siis saatsin Tartu raudtee Jaama komandandiga kes asja ajamise pärast Tallinnas oli Tartu Kaitse Liidu ülemale herra Einbundile³² järgmise kirja:

Väga auustatud herra Einbund! Tallinnasse sõites ja ennast kui Tartu Kaitse Liitlasena siin registreerides asendati mind Tallinna Kaitse Liitu I pataljoni I roodu III rühma mille läbi Tartu Kaitse Liidu kohuste täitmisest eemaldatud olen; loomulikult on minu huvid Tartu Kaitse Liidu kohuste ja korralduste teenistuses enam kodused millepärast Teid palun kui Teie võimuses seisab minu ümber paigutamist Viljandisse – kas Tartu Kaitse Liidu ehk Tartu II jalaväe polku teenistusse herra Kindral Põdderi kaudu nõuda kus minu isik enam kasulik olla võib kui siin võerastes oludes ja ümbruses. Teie vastutulelikuse peale lootma jäädes jään

Kõigeaustusega A. Pääsuke (allkiri)

Tallinnas 7. Jaanuaril 1919. a.

³⁰ Tallinna kaitsepataljon oli majutatud toonase Tallinna Linna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi (praegu Tallinna Inglise kolledž) ruumidesse.

³¹ Üldpõhimõtte kohaselt moodustati maakondlikud kaitsepataljonid vabatahtlikest, kuid vajadusel kalduti sellest põhimõttest kõrvale. Tallinna kaitsepataljoni saamisloo kohta kirjutasi kaheköitelise Vabadussõja ajaloo koostajad: „Tallinnas koostas eriline komisjon isikliku tutvuse alusel nende meeste nimekirja, keda peeti soovitavaks võtta pataljoni. Kelle komisjon võttis nimestikku, see oligi väeossa vastu võetud, küsimata, kas ta seda ise soovis või mitte. [– – –] Vaadati läbi koguni võõrastemajad, kuhu taandumise ajal oli koondundud palju sõjapõgenikke teistest linnadest.“ Tallinna kaitsepataljoni nn. kooliõpetajate roodu ülem lipnik Aleksander Veidermann (Veiderma, 1888–1972) aga meenutas: „Polkovnik [p.o.: kindralmajor] Põdra korralduse järgi võis iga Tallinna meeskodanikku sunduslikult kutsuda Tallinna kaitsevägeosasse. Eeskätt saadeti sellised kutsed Tallinna linnateenistuses olevatele isikutele ja linna eestikeelsete koolide õpetajaile.“

³² Karl Einbund (Kaarel Eenpalu, 1888–1942), riigimees. Osales ohvitserina ilmasõjas ja Vabadussõjas (alamleitnant). Hiljem korduvalt siseminister, Riigikogu esimees, peaministri asetäitja (1934–1938) ja peaminister (1938–1939). Päevaks, mil Aleksander Pääsuke Karl Einbundile kirjutas, oli viimane alustanud Viljandis Tartu Kaitseliidu pataljoni (hiljem Tartu Vabatahtlikkude Pataljon ja Tartu kaitsepataljon) formeerimist Tartu koolipoistest.

8. Januaril määrati mind muusikantide komandosse kus teenistus sellega hulga kergem oli et ööd omas kodus võisin magada. Muusika komandos läks üsna kenaste olin taldrekute peale määratud mille juures harjutusi peaaegu sugugi tarvis polnud see läks nii kui iseenesest.

10. Januaril käisime kõige pataljoni lasna mäel manöövri ja sellega esimest korda muusikan-dina. Peale lõunat tuli teine pataljon soomlasi laevaga Tallinna,³³ olin neid Peetri platsil paradel vaatamas. Kõik noored mehed ja üsna pisikesi poisikesi ka hulgas. Vahvus paistis nende nägudest ja iseteadlikkust enam kui meie soldatite juures seda leida. Rahva poolt võeti õige leigelt meie sugu vendi vastu huraa hüüdeid kuuldus harva ja aralt kuid seda enam oli südamlikkust soojust märgata kui mõni inimene soome keelega juttu puhuma hakkas.

13. Januaril tuli muusika komandole teade et peab õhtu kella 8. täieliselt varustud olema ja järgmisel päeval kõik äramineku valmis. Peale lõunat saime püssid uueste kätte ja seadsime endid sõjavalmis. Lõunal kodu käies tuli vend Voldemar minu poole, oli hää terveise ja meeleloole juures, ta töötas I soomusrongi peal kuulipilduja komandos. Õhtul jõime seltsis teed ja üksteisele head soovides lahkusime korralikult kätt surudes ja lootes et peatse meie võidu järele jälle koju saame.

14. Januaril kogus Tallinna Kaitse Liidu I pataljon Peetri platsile täielises sõja varustuses kus kell 10 hom. meid vägede ülemjuhataja polkovnik Laidoner meid ülevaatas lühikese tervituse kõne järele oma lootust meie peale pannes et meie Tartu linna ja tema ümbruskonna vaenlastest peatselt puhastame,³⁴ hurra hüüetel ja muusika saatel sammusime vaksali poole. Olin südamest rõõmus et ometi Tartu poole saab, seal oli nii hulgalisi tapmisi³⁵ enamlaste poolt ja isegi naeste kallal toime pandud. Ei võinud julge olla et minu abikaasa lastega veel elus on ja pakitseva igatsusega täidetud ootasin rongi ära saatmist Tartu sihis, oli kuulda et Jõgeva jaamani sõita saab. Kell 3.45 sõitis rong hurraa ja mõningate pisartajate saatel Tartu poole välja. Tapale jõudes oli juba enamlaste rüüstavaid jälgi näha. Vaksali akna klaasid olid peaaegu kõik puruks pekstud. Hommiku kella 6-eks jõudsim Tartu, mis meie soomusrong eelmise päeva lõunal ära oli võtnud. Meie rong sõitis 5-ma liinile kus hommikuni vagunites ootama pidime. Kella 9 ümber lasti 2 enamlast puu riitade juures maha, lähedal olivad olid kuulnud et olla teised veel palunud Bože moi spasi menja, huluvat kisa kuulsin mille peale paugud käisid ja siis veel järel paugud, millepeale meie mehed surmatuid kui puna-kaardi salakuulajaid vaatama läksid. Meiega seltsis tuli Tallinnast üks 15 aastane poisike kaasa ja hea mõtte peale tulles saatsin abikaasale väikese tähekese et terve ja Tartusse sõitnud olen. Poisike tuli varsti tagasi ja teatas et kedagi kodus pole olnud ja et nad kuhugi kiriku juure elama asunud, olla muidu kõik terved ja elus. Teade rahustas mind väga teadmine ühtlasi et perekond puutumata. Herra kaupmees Lepaga³⁶ sain kokku kes ütles et minu äri enamlaste poolt olla ära võetud, nüüd aga kaks koormad kaupa juure toodud.

Vähe aja pärast kutsuti mind välja ja omaks imestuseks oli minu abikaasa mind ootamas, rutuliste küsimiste peale südamlise tervituse et lapsed ja vanemad, niisama öde Alma elavad ja terved. Sain mahti kodus ära käia lapsi vaatamas. Väike kitse talle armas poisike rääkis üsna kenaste, juba õnnestusid isegi lühikesed laused. Leida oli endiselt kahvatu, Koidulal³⁷ pisarad silmis, Valda³⁸ ei

³³ Kolonelleitnant Hans Kalmi (1889–1981), Põhja Poegade rügemendi I pataljon ja sidekomando jõudsid jäänukhujal „Wäinämöinen“ (nüüd „Suur Tõll“) Tallinna 12. jaanuaril. Sadamas olid vastas peaminister Konstantin Päts ja Maanõukogu esimees Ado Birk (1883–1942). Pärast peaministri tervituskõnet jagati meestele kätte relvad ja nad marssisid Peetri platsile (tänapäevane Vabaduse väljak), kuhu olid rivistatud mõned Eesti üksused ja kus soomlasi tervitas ülemjuhataja Johan Laidoner (1884–1953). Pärastlõunal korraldati „Estonias“ soomlaste tervitamiseks kontsert, millele järgnes pidulik õhtusöök samas.

³⁴ Täpselt samal ajal murdsid soomusronglased ja kuperjanovlased Tähtvere mõisa väljadel punalätlaste viimast vastupanu ning 14. jaanuari keskpäeval sai Tartu vabaks.

³⁵ Kuni 14. jaanuarini olid enamlased Tartus tapnud 14 inimest, kellele 14. jaanuaril lisandusid veel 19 Krediid-kassa keldris mõrvatut.

³⁶ Kaupmees Lepp (võib-olla August Lepp, 1886–?), pagaritööstuse ja -äri omanik Tartus.

³⁷ Aleksander ja Anna Pääsuke tütar Koidula Pääsuke (Pastarus) (1909–1997).

³⁸ Aleksander ja Anna Pääsuke tütar Valda Pääsuke (Pärnpuu) (1912–?).

teadnud kas ta rõõmus või kurb oli, kuna Malev üsna kodune oli ja minu vööil valged topsi katsus ja ütles tops isa, isa tuli. Lühikese jällenägemise järele jätsin kõiki Jumala ja saatuse hooleks ja kõrgemat kaitset oma kodule ja perekonnale soovides lahkusin jälle oma kohuste täitmisele rutates. Pojakesele ütlesin et nüüd lähen Eesti lipu koju tooma ja maale vabadust võitma.

Kell 2 saadeti meid Võru maanteed mööda välja. 8 versta peal asusime öömajale. Toodi öled tuppva võtsime õhtu sööki ja asusime magamisele, kuna suurtükist³⁹ mõned paugud Nõo? poole saadeti. Vähe aja pärast tuli käsk valmis olla edasi minemiseks. Muusika komandos korraldasime endid kahte rühma ja nii marsisime edasi. Reola mõisa lähedusse 12 v. Tartust jõudes korraldati kettina peale tungimisele. Teade tuli linnast et umbes 500 enamlast Reolas peab olema. Kuid mõisale lähenedes polnud kedagi näha liikumas. Mõisa ja veski võtsime oma alla, vahid seati välja kuna teised puhkusele asusid. Mind saadeti ühe seltsilisega hr. Klemmeriga Kooliõpetajate rootu⁴⁰ otsima millega meie sidet pidime hoidma. Üle jõe ja raba läbi võsa teele minnes jõudsim ilusal kuu valgel majade juure välja. Kõik oli vagune, kihku ega kahku kusagil hoidsime teelt vähe kõrvale metsa poole et nii eemal oleva mõisani jõuda, edasi liikudes oli meid nähtud ja tõeste üleval nõlvakul liikusid 4–5 meest jookstes mõisa poole kus nad hoonete varju kadusid. Jäime kuulutama et tabada kes siin asub, kaja järele mis tuul meile kandis võis arvata et see eesti keel oli, sellega saime julgust ja lähenesime hoonetele. Keset lagedat nurme oli pihlakas ja selle ümber põllukivid, mille varjule meie peatuma jäime. Varsti ilmusid kogu mehi nähtavale ja jäid meid vahtima. Kuulatasime teravalt ja oleks kui vene keelt räägitud, lõime kahtlema ja ma hüüdsin kõval häälel: Kas on oma mehed. Vastuse asemel räägiti omavahel läti keelt mida ma ära kuulsin ja seltsimehele ütlesin et meie tagasi peame hiilima, nii kohe kui meie taganema hakkasime anti meile kogupauk järele, joostes kukusime maha ja ma arvasin et minu seltsimees haavatud on kuid ta tõusis maast ja jooksis minuga kaasa raba peale võsasse järele, teine kogu pauk saadeti meile veel ja siis kukusin mina, siis järgnesid üksikud paugud, ma kargasin üles ja jooksin püssi maha jättes seltsi mehele järele. Kahe versta jooksmise järele jõudsim oma eelvahi väe juure. Vaevalt hingeldades sain teated ära anda, ennast järel katsudes leidsin et ainult parema käe põidlast vähe haavatud olin. Üks seltsimeestest sidus haava kinni mille peale vähe puhkama sain. Öö läks rahuliselt mööda. Meile tuli eile teade et enamlased kümme versta eemal raudtee liini lõhuvad. Kohe saadeti ratsanik teatega Tartu mille peale soomus rong välja sõitis, õhtu eel kajasid suurtüki paugud millest otsustada võis et teade õige oli.

16. jaanuaril saime kaks enamlast vangidena. Eestlased. Kaks meie meest luuramise käikudel saabusid enamlaste staapi kust nad kui omad mehed vene keelt rääkides tulema said.

16. jaanuaril hom. kella 11 paiku algas lahing. Vaenlane tikkus peale, pidasime peale lõunani vastu, siis tuli taganemise käsk. Olin pahemat kätt teest viimases moonakese maja varjul, kuulid hakkasid enam ja enam vinguma juba sai meie meestest haavata, sanitaridel oli suur töö kuulide rahe all haavatud ära viia. Üksikult nurmele üle maantee taganedes nägin kui üks vaenlase kuulidest otse mõisa hoonesse kukkus. Kärgatuse ja raginale järgnes hoonest musta suitsu pilv, katuse kiva taeva poole paisates. Räägiti et osa meie kuulipildujatest katuse all ametis olla olnud, kes siis muidugi otsa said. Vähe aja järele raksatas teine kranaat mõisa pargi teises otsas, olin kõhuli maas tugeva vahtra tüve varjul suure tee kaldal kui kolmas tabav kranaat üle pea ulus pargis puu okstest läbi lõigates ja siis lõhkes. Kuulide vingumine minu ümber oli äge, lasti pikuti ja risti maantee sihis,

³⁹ Koos Tallinna kaitsepataljoniga saadeti 14. jaanuaril Naissaarelt Tartusse kaks 107 mm (42-liinist) kahurit lipnik (hiljem kolonel) Paul Borkmanni (1891–1936) juhtimisel. Hobuste vähesuse tõttu saadi Tartust rindele minnes kaasa võtta vaid üks suurtükkidest, mis tegi 15. jaanuari õhtul esimesed lasud enamlaste arvatavate asukohtade suunas.

⁴⁰ Tallinna kaitsepataljoni rood, mis koosnes suures osas kooliõpetajatest, nt. Jakob Westholm (1877–1935) ja Peeter Pöld, ent sellesse kuulus ka mitmeid tuntud haritlasi, nagu bibliograaf Friedrich Puksov (Puksoo, 1890–1969), arhitekt Eugen Habermann (1884–1944) jt. Rooduülemaks oli Tallinna Reaalkooli õpetaja Aleksander Veidermann (Veiderma).

Rehe saadeti ratsanaine teatega Tartu mille peale soomus-
 nery välja soitis, ehk ei ol. Kõiged suurkõrvi pangud mill
 olustada võis et teade õige oli.
 16. jaanuaril, saime kaks meeslast vangidena lastud.
 Kaks mees meest lüüramise käigusel saabusid meeslaste
 staapi kust nad kui mees mehed vana reiki rääkides lüü-
 said.
 16. jaanuaril homm. kella 11 paiku algas lahing. Vaenlase
 tihkus peale, jaldasime peale löömise vastu, siis tuli
 taganemise käes. Oli pahemat kätt teost. Viimases moon-
 kesse maja varjul, kuulid hakanid enam ja enam tinguma
 juba sai mees meestest haavata, samal ajal oli suur hulk
 kuulide rahe all haavatud ära viia. Üksikult murrule üle

lühikest hoo vaheaega ära oodates katsusin nii kiirelt kui see õnnestas üle tee teise puu varjule pääseda, kõige pahem oli et meie rist tule alla satusime ja et maanteel selle koha peal mäe seljakul polnud maantee kraavisid, kuhu ennast ära oleks võinud peita. Veel oli pikk müüri äär ja pargi plank küürakile ära käia enne kui vastu hakkamise peale võis mõelda. Mõni samm eemal sai 4. roodu ülem haavata, keda püsside peale istuma säeti ja edasi kanti. Seal vuhas jälle kranaat üle pea, kõik mehed kes väljal lagedal olid lasid kui komandost rabatud kõhuli, kranaat lõhkes keset lagedat nurme. Meie suurtükk mis lahingu algul nii julgustavalt raksatas, oli vaikima sunnitud, või puudusid kuulid, kuna vaenlase omad alles hoogu võtsid. Nõlvaku harjale jõudes kamandati meid ketti, kuid raske oli taganemist seisma panna, lähem mets meelitas oma varju, kuhu mehed üle lageda nurme vaenlase püssi kuulipilduja ja šrapnelli tule all rutasid.⁴¹

Nähes et lahing meile kaotusega lõpema kipub ja videvik lähedal otsustasin linna rutata et rutulist abi saada ja vaenlasele teist teed selja taha pääseda. Kord isaga pikemad jalutuskäiku tehes, kus läbi Haslava üle Kolga kõrtsi ringi läbi Reola mõisa linna marsides oli minule lahingu ümbrus hästi tuttav. Kell 7 õhtu jõudsin mõne seltsilisega raatuse ette. Komandantuuri juhutati mind divisjoni ülema⁴² juure kes Petrogradi võerastemajas asus, rutasin sinna ja andsin lahingu käigust aru, ühtlasi Haslava kaudu vaenlasele selja taha peasemist soovitades. Minu ettepanek leidis heakskiitmist ja õhtul kell 9 sõitsime partisani löök salgana herra ülem leitnandi Kuperjanovi⁴³ käsul lipnik Kõivi⁴⁴ juhatusel hobustega läbi tuisu ja tormi teele. Tuigo mõisa jääme peatama, mehed asusid

⁴¹ 16. jaanuaril üritasid 6. läti kütipolgu allüksused Tartut tagasi vallutada, alustades suurtükkitule toel Vana-Kuustest rünnakut Reola mõisale. Reola mõisa kaitses Tallinna kaitsepataljoni 1. rood (selles teenis mälestuste autor), sellest paremal paiknesid 2. rood ja kooliõpetajate rood; mõisa taga varus seisid 4. rood, kuna 3. rood oli jäetud Tartusse reservi. Kaitsepataljoni väljaõpe oli jäänud poolikuks ning mehed sattusid esmakordselt lahingusse, mistõttu jätsid soovida nii nende oskused-kogemused kui ka võitlusmoraal. Esimesena taganes varus seisnud 4. rood, mille ülem sai vastase suurtükimürsust haavata. Mõne aja pärast jättis toetuseta jäänud 1. rood maha ka Reola mõisa, suutmata isegi ainsat rindel olnud suurtükki kaasa võtta. Ööseks koondati pataljon tervikuna Ülenurme mõisa. Päeva jooksul oli kaotatud langenutena kaks ja haavatutena 27 meest, lisaks tapsid punakütid neli vangilangenut. 17. jaanuaril võttis Tallinna kaitsepataljon koos 2. jalaväepolgu allüksustega Reola tagasi (käte saadi ka eelmisel päeval maha jäänud raskesuurtükk), likvideerides seega ohu Tartule.

⁴² II diviisi ülem polkovnik Viktor Puskar (1889–1943).

⁴³ Tartumaa partisanide pataljoni (hiljem Kuperjanovi partisanide pataljon) ülem leitnant Julius Kuperjanov (1894–1919) oli toona ühtlasi Tartu garnisoni ülem.

⁴⁴ Lipnik Julius Kõiv (1895–?), Kuperjanovi partisanide pataljoni ohvitser.

öökorterisse, toad olid külmad sest omanikud olid jalga teinud. Asuti ahjusid kütte panema ja teisi korraldusi looma. Mind määrati 10 mehelise salga juhiks, seadsin vahid välja ja valvasin nende järele. Järgmisel päeval käidi maad kuulamas. Iseäralist midagi ei juhtunud.

18 Januari õhtul läks meilt kaks roodu soldateid läbi, järelepärimise peale saime teada et nad Haslava lähevad, mille peale lipnik Kõiviga Haslava sõitsime järel pärima kelle käsul ümberpaigutamine sündinud.

Et meie salga kohta lähemad ülesanded puudusid, sõitsime divisjoni ülema juure Ülinurme mõisa. Kuu paistis omas täies säras üle mustavate nurmede, eelmise päeva sulad olid nurmed mustama võtnud. Ülinurme mõisa jõudes saime teate et staap ka sealt lahkunud. Nii sõitsime niisama tarka tagasi. Järgmisel päeval saadeti mind linna herra Kuperjanovilt käskusi saama ja olukorrast aru andma. Peale lõunat viisin käsu tagasi, et salk võib linna tulla mille teate üle nähtavaste Kuperjanov ise ja meie salga juht lipn. Kõiv sugugi rõõmu ei tunnud. 20. jaanuari hom. kell 3 sõitsime teele linna. Ära tulles avaldasin soovi et mind partisani salka vastu võetakse, mida lipn. Kõiv lubas korraldada, ja järgmisel päeval sain teate et mind vastu olla võetud ja 4-masse rühma määratud. Seni kui asjad sõjaväe osade vahel korraldatakse võida mina kodus viibida.

20 Januaryl p.l. kell 4 läksime abikaasa ja Almaga onu⁴⁵ puusärki panemisele. Enamlaste lahkumisel Tartust olla ta õnnetult lõhkuma läinud hobuste alla satunud mille tagajärjel ta 78 aastasena mõne päeva põdemise järele laatsaretis kell 12 hinge heitis. Rahu sinu põrmule.

Vaimuliku toimetuse eel korraldas kadunu tütre tütar põlema süüdatud küünla jalga mille juures üks küünlatest maha kukkus ja pooleks läks. Samal ajal vaatasin mina surnu näo poole ja läbi kirmi mis surnud üleni kattis oleks ta kui silmadega minu poole vaadanud. Mõtlesin kogu seda juhust ja arvasin et meie perekonnast saab veel surnuid ja selles järje korras ehk olen mina, olen sõja ajal ja liigun ehk juba homme lahingu väljale ja seal on see nii väga võimalik.

24 Januaryl. Läksin Kuperjanovi partisani salga staapi tunnistuse järele et oma väe juure sõita. Staap oli öösel ära Elva sõitnud.⁴⁶ Käisin Komendatüris, Divisjoniülema juures, Partisani majanduse jaoskonnas Karlova mõisas siis jälle Divisjoni adjutandi juures, sealt Vaksali jaama komandandi jutul. Õhtul kell 4 sõitsin Elva, kus Kuperjanovi eest leidsin. Paberid sain kätte kus tunnustati et olen 16–25 Januaryl Partisani salgas kui kohalike olude tundja kaasa töötanud. Õhtu söögi sain Partisani köögist kartula suppi. Üks valges poolkasukas punane toodi vahi all staapi ja lasti hiljem maha. Kaks punast olla enne seda maha lastud. Soomusrongilt toodi hom. jagu ööd jälle üks vang nõudmisega et Komendant luba annaks maha lasta. Ütlesin Komendandile et Teil õige raske ja vastutusrikas koht on kus inimeste elu üle mõne minutiga otsus peab andma. Vang toodi sisse ja mõne küsimise peale käskis komendant vangi tema hoole alla jätta, sellega oli üks elu peastatud. Vang jäi maha laskmata. Hommikul kell 7 sõitsin soomusrongil Tartu. Kinkisin Partisani salgale 500 püssi rihma jaoks present riide tükka mida Ühistööle üle andsin. Ed. Kangro käis minu juures, teenib K. Einbundi väe rühmas⁴⁷ kantseleis.

26 Januaryl hom. lähen teele oma väe juure. Postijaamast sain Partisani salga ratsa hobuse küüti, kell ½ 11 hom. sõitsin teele. Ülinurme mõisas kus V järgu moonu voor seisis sain teada et meie väe staap Maidlas on.⁴⁸ Läbisõidul Reola mõisast sain oma minaski, teekannu ja puulusika moonu naeste käest kätte. Lahingu jäljed olid veel üsna värsked. Metsa puud näitasid jälgi: üks suur määnd oli kuulidega läbi lõigatud ja maha langenud mille läbi sõidutee kinni oli. Tee oli paha,

⁴⁵ Hans Pääsuke (1840–1919).

⁴⁶ Seoses soomusrongide edasitungi takerdumisega Uderna all andis diviisiülem polkovnik Puskar 22. jaanuaril leitnant Kuperjanovile korralduse viia oma üksus soomusrongide üldjuhi kapten (hiljem kolonel) Karl Partsi (1886–1941) käsutusse. 23/24. jaanuari öö hakuks koondus pataljon Elvasse.

⁴⁷ Tartu Vabatahtlikkude Pataljon.

⁴⁸ Tallinna kaitsepataljon liikus pärast Reola lahingut (16.–17. jaanuaril) aeglaselt edasi piki Tartu–Võru maanteed (tänapäeval Vana-Võru maantee) ja jõudis 19. jaanuaril Prangli mõisa – Liiva kõrtsi jooneni Tartu- ja Võrumaa piiril, kuhu jäädi hinge tõmbama. Pataljoni staap asus sel ajal Maidlas. Vastane – 6. ja 8. läti kütipolgu üksused – paiknes Vastse-Kuuste ja Karilatsi ruumis.

Tema hoolde alla jätta, sellega oli riisid eel peastatud,
 Vang jäi maha loomata. Kõnnimine kell 7 sõidime
 soomus rongil Tartu. Kirjutasin Partisani salgale
 500 püssi rühma jaoks presentide kinnis midagi kivist
 üle andsin. Ed. Kangro võis minna juures, teinud
 plambundi see rühmas karbideis.
 26 jaanuaril hom. lähen teele oma see juure.
 Postijaamast sain Partisani salga võtma hobuse kinnis, kell
 11 hom sõitsin teele. Kõnnime mõisast kus ei järele mõne oora
 seisis sain teada, et meie see sõda ei oleks arv. Kõnnisid
 Reala mõisast sain oma minaske, teekannid ja puna lüüka
 mõne naise käest kätte. Kõnnime järged siid veel rühma Tartu

lume kübetki mitte, sõitsime pea kogu tee kraavisi ja nurmesi mööda. Peale lõunat kell 3 jõudsin kohale. Sain oma komando mehe käest suppi ja leiba keha kinnituseks. 4 [? – eespool I rood] rood oli II rooduga kokku liidetud, nii määrati mind II roodu IV rühma. Öhtu sai hääd suppi ja teed. Tõin üsaga omale värsked õllga ja heitsin kell ½9 seltsis herra Lauritsega⁴⁹ I-se roodu kirjutajaga puhkusele. Magasin võrdlemisi hästi.

27 Jaanuaril hom. kell ½7 läksin ühe seltsilisega piima järele, võtsime 2 toopi kahe peale kokku mille eest 2 marka maksin. Ilm on tuuline ja õige külm. Meie meestest puuduvad õige mitmed, olla haavata ja mõned ka surma saanud. D. Henrikson⁵⁰ kostitas paari lonksu konjakiga, mängisime 66 ja 500 enne lõunat.

28 Jaanuaril olin öösel vahikorral 2 korda 2 tundi peale, peale lõunat käsutati vaenlasele külle peale minna, seisime vaenlasele lähedases talus kuni öhtuni.⁵¹ Ööeks tulime Maidla posti jaama tagasi, kus herra Laurits, kes asjade pärast linnas käis minule kodust liha, leiba suhkrut ja moosi kaasa tõi; lasime öhtul hea maitsta, öö saatsime Hendrikson, Laurits ja mina koos mööda.

29 Jaanuaril hom. kell 5 aeti mehed jalule et ruttu edasi marsida, enamlased olla kaugele taganenud. Meie pahem tiiv olla juba Petseris⁵² ja nii laska punased eest. Eilsel kokkupõrkamisel olla meie meestest 1 roodust 1 surma ja 1 raskeste haavata saanud. Herra Laurits kui roodu kirjutaja saatis surma kuulutuse Maaliitu.⁵³

Pataljoni ülem oli ägedas tujus ja vihases sõnelemises 1. roodu ülema Kivistikuga, kes oma maakuulamisel mingit teateid punaste taganemisest temale toonud pole. Üleüldiselt ja ka I roodu mehed tunnevad leitn.⁵⁴ Kivistikku kui paha ja oskamata sõjameest. Kell 11 hom. sõitsime küüt-hobustega üle Vana Prangli läbi Oriku ja Veske mõisa Kanepi alevisse kuhu ööeks jääme. Oriku

⁴⁹ Laurits (?). Kas ehk kooliõpetaja Oskar Laurits (1883–?), hiljem aiandi ja puukooli omanik Tartus(?).

⁵⁰ Henrikson (Hendrikso ?).

⁵¹ 28. jaanuaril alustas Tallinna kaitsepataljoni pealetungi Võru vabastamiseks. Pealöögi suunal (piki Tartu–Võru maanteed) pörkuti tugevale vastupanule Tilleorus, edu ei saavutatud ka vasakul tiival (Tännassilma suunas) ning vaid paremal tiival õnnestus haardemanöövriga hõivata Sõreste mõis.

⁵² Petserisse jõudsid rahvaväelased siiski alles 4. veebruaril. 29. jaanuaril vabastas Tallinna kaitsepataljoni vasakpoolne naaber, 2. jalaväepolk Rāpina ning paremal tiival tegutsenud Tartu–Valga grupp (soomusrongid ja Kuperjanovi partisanid) kontrollis Sangaste raudteejaama ümbrust.

⁵³ Ajalehe Maaliit 1. veebruari numbris ilmus teade: „28. jaanuaril 1919 langes Võru liinil võitluses enamlaste vastu meie kaasvõitleja Martin Kõösel. Teda mälestavad Tallinna I kaitsepataljoni I roodu mehed.“

⁵⁴ Peab olema: alamkapten.

mõisas olid punased mõni tund enne meie tulekut ära tulnud – mõis oli puutumata ja toa kraam lõhkumata, mõnes kohas olla nad kõik mis väärt ja söödav kaasa viinud. Öhtul olin kella 11–1 ja 5–7 vahi korral. Hommiku sain 24 tunni järel musta kohvi leiva ja moosiga. Köök olla öösel kell 2 järele jõudnud kui ma magasin millepärast söömata jäin.

30 Januaril hommiku ajasin habet ja pesesin silmnägu üle mõne päeva. Vaenlane on meist versta 5–8 eemal. Nende poole olla käsutud noored mehed Võrulle mobilisatsiooni alla, keda meie teel kinni püüame ja tagasi saadame. Vallamaja juure olla kõik vili kokku käsutud, millest suured hulgad välja vedamiseks juba kohal olla.

Õhtu pimedas määrati mind väljasaadetud II rooduga kes enese tegevusest staapi, mis Kanepi alevis asub – teateid polnud saatnud ühendust saada. Kolme mehelse salgana sõitsime teele Erastvere mõisa kaudu Loksa⁵⁵ kõrtsi poole. Erastvere mõisast teed küsides võtsime omale ühe moona mehe tee juhiks. Kogu sõit oli metsa teed mis kõige suuremat ettevaatust nõudis. Loksale lähenedes kuhu alevist versta 4 oli jõudsin metsast lagedale nurmele, kus salk mehi mäe nõlvakut kuulatades paigal seisis. Minu hüüdmise peale „Kas omad mehed“ sain vastuse „omad“, siis lähenesime jala roodule et komanderi käest teateid saada seisukorrast staapi viimiseks. Mind juhutati komandööri asukohale kui korruga metsast paremal pool teed 300–400 sammu kauguselt tuld hakati andma, kuulid vihisesid üsna meie meeste peade läheduses, küüdi mees pööras hobuse rutu ümber mille järele metsa tagasi kihutasime kuhu ootama jääme. Üksikud paugutused valgusid Erastvere mõisa poole, sellega taganemise teed ähvardades. Et lahing, olgugi pimedas ikka ägedamaks muutus ja isegi suurtükid vaenlase poolt platsi võeti otsustasin pataljoni ülemale seisukorrast ära ootamata roodu ülema teadete andmist teateid vija. Kihutasime nii kui hobune võtis alevi tagasi ja andsin nähtuste üle teated pataljoni ülemale ära. Mille peale kohe tagasi sõitsime lahingu käigu üle selgust muretsema. Meie mehed olid metsa taganenud kust veike salk leitnant Mageri⁵⁶ juhatusel Loksu kõrtsi peale lahti läks kuhu metsast 7½ versta maad pidi olema. Sinna jõudes leidsid 3 vahti väljas kellele venekeelse hüüde peale „наши“ vastati; et vahid meie mehi siiski kui vaenlasi ära tundes ja kõhuli heites, siis annud meie mehed tuld ja leitnant komandanud 1 pataljon 2, 3, 4 eest peale 5-6-7 pahemalt poolt 8, 9 paremalt 10-12 selja taha, mille peale meie mehed hurra karjudes kõrtsile tormi peale jooksnud kuna enamlased lätlased mütsa, sinelid, saapaid, vilta, paberossa, püssa, ühe kuulipilduja ühes vanker ja kahe hobusega maha jättes, isegi läbi akna ühes raamidega putkama pistnud. Meie mehed tulid kõik alevi tagasi, kus öö rahulikult mööda läks. Olin öösel luusimisel väljas, oli käre külm, kuid alevit pool ringiga piirates oli kehal soe ainult ninasse hakkas külm. Lahingu algul ehmatas sanitari hobune ja pani ajades metsa ühte meie meest üle sõites keda haigemajasse asendati. Päeval oli vaenlase pool tule kahju suitsu näha.

31 Januaril hommiku kell 11 anti käsk edasi liikum. valmis olla, jagati öösel enamlastelt ära võetud liha meeste vahel ära, mida lõuna ooteks ära praadisid. Kartulid mida külast ostime juure keetes, sagedase supi söömise peale maitstes sarnane majus roog üli kenaste. Peale lõuna söögi marsisime üle Erastvere mõisa Võru sihis. Mööda tulles Loksa kõrtsist oli vere jälgi lumel, rahva jutu järele kes külas elasid olla enamlaste põgenemine otse meeleheitlik olnud. Külast saadi enamlaste poolt maha jäetud hobuseid, sadulaid sinelid patrunid vilta välja apteek ja püssa. Taludes on enamlased hävitavalt talitanud hobuseid ja sõidu riistu vilja liha väärtasju ja raha kaasa võttes. Videvikus jõudsin Erastvere külast, mis mäe nõlvakul asub läbi ja lähenesime madalikule kus mets ümber ringi laiutas. Taludest mööda minnes ja madalikule jõudes avati metsast pahemat kätt teed kuuli pildujate tuli meie seisva salga peale. Lasti kõhuli maha ja hakati tuld andma. Meie küla voorimehed kes üsna tule alla satusid panid nelja ajades tagasi, kuulid vingusid kõrgelt üle talu katuse mille varjul mina olin. Meie meestest said kolm haavata, kaks põlve keermest 1 käe musklist. Pimedas tulime poole versta võrra tagasi jääme taludesse ööseks kuhu vaenlasel raske juure pääseda. Lahingu algul tekis meie seas veike paanika

⁵⁵ Arvatavasti Loko.

⁵⁶ Alamleitnant (hiljem kapten) Rudolf Mager (1892–1941), Tallinna kaitsepataljoni 2. roodu ülema abi, pälvis Erastvere küla juures 31. jaanuaril peetud lahingus osutatud vahvuse eest II liigi 3. järgu Vabadusriisti.

mille kõrvaldamiseks edaspidi tulega märgu andmist korraldada milleks ennast roodu ülemale esitasin ja märgid välja töötasin. Öö läks rahulikult mööda.

1. Vebruaril. Lõunat pidasime Matsi talus kus ka ööd olime. Enamlaste poolt mobiliseeritud 2 meest said Võrust põgenema ja jõudsid hom. 11 meile, nemad rääkisid et enamlaste väed juba eile Võrust Pihkva poole taganedes enesega kõik mis väärtuseline kaasa võtes.⁵⁷ Meie maalt sunni viisil mobiliseeritud mehed olla rauteel Pihkva poole saadetud ja arvata olla et nad hulgaliselt tapmisi viimasel minutil toime olla pannud. Keegi vana poolne maamees tõi meile ühe enamlase 17-aastase Moskva venelase keda ta ära võrgutades meile saanud tuua ehk küll Võrusse pidanud kütima. Poisikesel kes rea soldat oli oli hõbe uur ketiga ja hea sinel ja jalavarjud. Üks meie meestest vahetas vangiga oma poolkasuka vastu sineli, teised asjad jäeti talle alles. Ülekuulamisel pidas poiss ennast üli külmavereliselt ja lõbusas meeleolus üleval põiklevaid ja segaseid vastuseid andes.

Matsi talu peremehelt kus meie praegu asume olla üks läti küti pataljoni noor ohvitser tema noore hobuse ja kolme hobuse riistad ühes sõidu saaniga vägivaldselt ära. Talumees viivitanud ette rakendusega mille eest teda tikuga läbi lüüa ähvardatud. Teel Võru poole lükanud läti ohvitser talumehe pealt maha öeldes et „võid kodu poole naase juure minna“ ja sõitnud ilma kübarata ja sinelta minema.

Pihkva valge kaart⁵⁸ juras mull krae vahel, hommiku silmi pestes sain ühe kätte ja lasin joosta. 1 Vebruaril peale lõunat asusime teele Võru sihis, eilsest enamlaste asukohast metsa tuka taga tegime põhjaliku järel uurimise. Üks elanikkudest, naesterahvas kes eile lahingu eel meie maa-kuulajale ratsanikule Jumala keeli kinnitas et neil enamlasti pole ja ommeti ratsaniku peale tuli avati, oli krampliku näo ilmega ja huludes põlvili heitis kui teda selle kuri teo eest, kus meie 2 noort meest omad jala kaotasid maha lasta ähvardasime. Kuulipilduja ratastest mida kolm nähti olnud olema olid selged jäljed lumel järel, mida äraandlik naene laste kelgu jälgedeks seletas ja kui meie kelgu jalasse jällegi kõrvuti seadsime siis selgus et kelgu jalased palju laiemad olid. Läbi laane ja metsade jõudsime hobustega Võru jõe sillani Tartu maanteele välja, sealt marsisime jala „Eesti vaprad vanemad“ lauldes õhtu kella 5.45 linna sisse. Linn oli osalt elektriga valgustud kuid õudne kui surma ootel vaik ja vaga, ainustki inimest ei liikunud uulitsatel. Meie eel oli I ja III root kella 3 paiku linna jõudnud kui enamlasted teisest linna servast Marienburgi poole taganenud. Meie sisse marssimisel paistis tule kuma eemalt vastu. Vastu tulejad küüdi mehed III roodule teadsid rääkida et vaksal põlevat. Meid paigutati Riia uul. korterisse, õhtuks keetis keegi lahke perenaene meile teed mis üsna nahka mööda oli. Külmad ilmad kestavad oma 10-16 kr. külmaga edasi.

Öö magasin söögi laua all paljal põrandal, jalatsid pani korteri omanik keegi rautee tööline kuivama mis läbi märjad higist olid. Hommiku äratati kell ½7 ülesse sain vaevalt silmad ära peseda kui valmis olemise käsk tuli. Kell 7 hom. marsisime linnast välja, vaksali läheduses asusime ühte kõrsi. Peale kohale asendamist läksin Võru vaksali vaatama. Häävitav pilt⁵⁹ avanes kui üle teesõidu pahemad kätt Vaksali poole vaatasin, vagunid neljas rinnas suitsesid alles. 3 vaguni täit kuulisi, patroneid kastide kaupa, suurtüki ja ja kranaatide kildusid kuhjade kaupa lamasid maas, kolm kuuli pritsi ära põlenud vaguni riismetel ära põlenult lamasid hunnikus. Kartuli vagunid, kaerte ja jahu vagunid laeni täis tuubitult olid osalt tulest pääsenud. Kala ja heringa vaatsid vedeles kõigil pool ringi, oli täis ja tühjasi. Sõidu ja sanitar vagunid olid täis heinu ja laastusi veetud aknad puruks pekstud ja vist tule ohvriks määratud. Ära on põlenud umbes 60 vaguni täit vilja, kaeru, heinu, kartulid ja väga suur hulk sõja moonu ühes kahe kiirsõidu veduriga. Jaam oli täieste hävitatud, nii kui rautee töölised seletasid et olla õhku lastud, aknad puha puru, ukсед eest ära paisatud, ahjud

⁵⁷ Jaanuari lõpupäevil peetud lahingutes murdus Võru kaitsnud punavägede vastupanutahe, nad asusid ööl vastu 1. veebruari taganema ning 1. veebruari pärastlõunal marssisid Võrru Tallinna kaitsepataljoni allüksused.

⁵⁸ Autor nimetab valgekaardiks täisisid.

⁵⁹ Enamlased olid enne lahkumist Võru raudteejaamas õhkinud ühe vaguni lõhkeainega ning selle plahvatus põhjustas ümbruskonnas suuri purustusi.

rusudeks varisenud, seinad viltu ja küljeli vajunud, hävitus äärmine. Õnneks on vee võrk terveks jäänud, mis kohal töötavatele tuletõrjajatele kergituseks on.

Peale lõunat vahikorral seistes kuulsin tutavad aeroplaani surinad, olin maanteel et takistada linnast välja tulnud uudishimulisi vaksali pääsemiseks, kui aero Pihkva poolt otse sihis meie väe asukohale lähenes.⁶⁰ Et meie väel sarnast riista polnud siis avasin püssi tule aero peale, mille peale kõik meie rühma mehed välja rutasid ja tuld hakasid andma, aero sellepeale vaatamata oli õige uudishimuline ja külmavereline, tegi kolm tiiru vaksali kohal ikka järsulisi alla laskeid tehes, vist ei saanud ta selgusele mis jaamaga oli. Tuli läks kord korralt ägedamaks kuid külge ei tabanud peale ühe kuuli mis telegraafi traadi tee kohal läbi löikas, aero vajus Pihkva poole ära, vist tegi ta ainult luuramise käiku sest oodatud pommi pildumine mis sõja aegu nii harilik jäi ära. Küsimuseks jääb kas tuli ta vaatama põlema süüdatud jaama põlemise korda minekud, ehk koguni Venemaale tulemata jäänud 4 rongi vilja millest Venes hirvitav puudus on. Kõik laste varjupaigad ja vaeste eest hoolitsemise asutused olla hävitud, lapsed ja vaesed vanad uulitsale santima kihutud kelledest 3 vene poisikest samas kõrtsis kõik majapidamise tööd seltsis ära teevad. Vahikorral pidasin 3 vene noort naesterahvast ja ühe noorevõitu mehe, kes Petrogradi lähedusest siia vilja otsima tulnud. Kui nad teada said et nad enam tagasi nii pea ei saa, hakas üks neidudest nutma läbi nuuksumise rääkides mis peame meie siin peale hakkama, rahustasin neid et küll tööd ja siis ka leiba meie maalt leiate.

Peale vahikorra teenistuse läksime kolmekesi õnnetuid punaste ohvrid vaatama.⁶¹ Vähe maad üle rautee surnu aia taga männikus oli ilusa liiva sisse suur auk umbes 10 jalga pikk ja 7 jalga lai kaevatud kuhu 10 surnu keha sisse oli visatud kuna neli nendest augu äärel lamasid. Kõik maa-mehe riietes. Ühte vaatasin näosse oli umbes 65 aastane põllumees kodukootud riietes, milles kõik teised niisama olid. Keegi külamees tuli reega vastu ja ütles et oma venda maha lastute hulgast ära viib ja teine kes temaga kaasas oli jälle oma poega, keda valge kaartis teenimises süüdi tehtud ja sellepärast ära tapetud. Vaksali taga veepumba läheduses oli veel kuus maha lastud, peale ühe juudi kõik olid liht riietes töömehed, mõned juures olijad teadsid rääkida et nende hulgas suurem jagu talu peremehed olla.

Täna kui linnast välja marsisime nuttis üks vana emake oma poega keda hirmsal viisil ära olla tapetud ja ainult kahtluse pärast et ta valge kaartis olla teeninud. Olla üks 10 ja 17 aastane tütarlaps tapetute hulgas ja mitmed naesed lastega.

3. Vebruaril õhtul kell 5 liikusime jälle uue seisukohale versta kolm lõuna poole Kasaritsa sihis.⁶² Meid paigutati ühte popsniku majakesse kus üsna kitsalt õlgedel koos lamada tuli, et valge kaartist eemale hoida pugesis jälle laua alla kus oma ette puhata võisin ilma et nabrid oma liiga lähedusega mind oleksid tülitanud. Iga nelja tunni järele oli üks tund vahikorral seista. 3 Vebruaril sai saunas käidud, oli üsna mõnus, kui kõik muu maha arvata.

4 Vebruaril lasin oma pesu perenaesel ära peseda, milleks ¼ tk seepi andsin ja 2 marka raha 2 sargi 1 p. al. pesu 1 p sokkide ja 5 tasku- ja 1 käteräti pesu.

Peale lõunat liikusid talust talusse välja saadetud rautee jaamast riisutud kraami otsijad soldatid keda esmalt – et nad sinelis olid enamlasteks pidasime ja ahelas neid piirama läksime. Sauniku omanik naesterahvas oli näha hirmul näoga kui meilt kuulis et läbi otsijad lähedal; et teda piinlikusest vabastada küsisin kas temal on midagi mis keelatud, mille peale ta kohmetult jaatas. Vaatasime

⁶⁰ Eeldatavasti oli tegemist Punaarmee 10. kütidiviisi käsutusse antud 31. lennusalga luurelennukiga Sopwith 1½ Strutter. 31. jaanuaril oli lennusalga ülem Rudolf Piir (1895–1922) samatüübilise lennukiga Võõpsu lähedal hädamaandunud, kusjuures meeskonnal õnnestus põgeneda, kuid lennuk teenis Eesti lennuväes nr. 3 all kuni detsembrini 1921.

⁶¹ Kontrevolutsiooni vastu võitlemise Võru osakonna otsuste alusel hukati Võrus ja linna vahetus ümbruses 60 inimest, neist enamik 30.–31. jaanuaril. Pärast enamlaste lahkumist leiti tapetute ühishaud surnuaia taga metsas, raudteejaama lähedal liivaaugus ja linnatagustel karjamaadel.

⁶² Pärast Võru vabastamist paigutati Tallinna kaitsepataljon mõneks ajaks linna lähedusse puhkusele. Tehti küll luureretki Haanjasse, Plaanile, Ruusmäele (Rogosi) ja Riia–Pihkva kivitee piirkonda, kuid lahingutes ei osaletud.

tema tagavarad läbi ja leidsime 15–18 küpsetud leiba 5/6-8st ja natuke kala ja vakk kaeru. Et ta meid sõbralikult vastu võttis ja kõigiti väga vastu tulelik oli siis aitasime teda et ta karistuse alla ei langeks tema vaesust arvesse võttes otsustasime tervet moona talle jätta. Õhtul tulid mõned talumehed Kasaritsa poolt ja palusid rutulist abi. Enamlased riisuda ja tappa 15 versta kaugusel ja liikuda ahelikus Võru poole. Öö läks rahulikult mööda. Maakuulajad ei toonud vaenlase lähedusest teateid.

5. Vebruaril liikusime hommiku kella 7 aegu Kasaritsa poole tee. Versta kahe järel pöörasime suure tee pealt paremale poole kõrvale ja liikusime küla vahe teesid mööda üle oru ja mägede kuni Issaku küalani, peatama jääme Issaku talusse. Maakoht on siin mägine ja loodus sellepärast ilusaid vaateid pakkudes väga vaheldusrikas. Kohale jõudes palusin lahkelt peretütrelt triikrauda ja lükkasin oma pool märja pesu üle, üks piluga tasku rüü läks mul eisel pesul kaduma. Esimesest kroonu poolt varustuse sain üle eile aluspükste näol. Õhtul kella ½6–9 käisime nelja mehega luuramise käigul Soe külas kust poolt päeval mõned püssi paugud meile kostsid. Külasse jõudes oli kõik vaikne peale mõne üksiku karja krantsi haugutuse polnud vähematki liikumist märgata. Noor kuu sirp heitis kahvatud valgust üle mägise metsaga kaetud maastiku ja andis võimalust lähedat ümbrust silmitseda. Ühest talust teise luusides juhatati meid naabri talusse kus peremees täna enamlaste küüdist tagasi olla jõudnud, läksime juhatud talusse ja astusime üle kõrge läve esikusse ja sealt tarre. Tuba oli mehi ja naisi täis sea silma valgusel ketras perenaene linast lõnga, tütriku kõhistiva paremal pool nukas voodi serval, vanamehe tegiva plotskad ja ajeva juttu; sisse astudes jäid kõik vakka ära oodates millega meie hakkame. Üks meestest jäi õue vahikorrale et ootamatuse vastu valvel olla.

Kõige pealt küsisime küüdist tulnud mehe järele kes ka kohe teiste seast välja astus ja meie küsimiste peale Kuhu ja kuna ja kui palju mehi enamlasi meie poolt küüditatud sai. Vanamees katsumus ennast koguda ja ütles „mi viisi naid „verevit“ Marinburki⁶³, tu oll puulpa ku mi kiuti lätsi, kes tu mu perast naid tiid ku palu naid oll, oll iks mitu sada, või olla nelu iks ära“. Mul võtiva – algas vanamees – hobu kõigi vastse riistuga ära, anniva 790 rublit ja ütleva nüüd võid kodu minna, a tõse noorema mehe jääva sinna, noid ei lasta joht kodu tulemä.“ Mõned küüdi mehed kelledel liiga raske koorem patroonid ja muud sõjakraami vedada olnud, kaotanud teel jupi kaupa pimeduses ära et koormat kergendada.

Talumees vanamehe poeg, kes küüti oli käsutud oli vanamehe saatnud, arvamisega et vana inimest nad ikkagi kinni ei pea, kaebas et temalt punased olla peale liha ja heinte soojad riided ja mütsid kaasa viinud, mida nad teeäärsetes taludes igal pool teinud.

Vähe soenduse ja pärimiste peale kus pool nende arvates lõuna paiku kuulnud 5–6 püssi pauku oli arvasid nooremad kes ka laskmist kuulnud seda Haanja pool külles olnud olevat; ära tulles palusime vett joogiks mida meile poiske savist kausiga ulatas. Siin pool on see nii üleüldine pruuk, toopi ehk topsi põle olemas, toade sisse seade ja välimus on kõigil sarnane ainult rahvas ja arv on vaheldav. Isegi seinä kell kus seda leida on samasugune ja samal kohal. Toa ilustusi nagu pilta ja muud otsib silm asjata, vahest mõni õledest karjatzural tehtud kaunistus ripub laes, see on kõik. Õhtu sõin Võru jaamast sõja saagiks saadud soolatud räabisse või säre moodi mere kala ja leiba, millele pererahva poolt õuna lehtedest keedetud teed, muidugi ilma suhruta peale rüüpasin, kõht sai õite täis ja kustutas head isu. Magasin kuni järgmise vahikorranani mis kell 3 öösel oli palja põranda peal seljal oli üsna külm, kuid jällegi parem kui teistega Külge külje kõrval, kus Valgel kaartil üle ronimine võimalik. Sohva, mida perenaese õde mulle lahkelt magamiseks lubas oli üks meitest, ajal kui ma sõin, sisse võtnud, nii jäin hääst ilma ja kobisin põrandale. Öösel vahikorral oli üsna külm ja tuuline, sadas lume mille ajal lagedal väljal mäe nutil tuli vahti pidada. Õnneks oli mäe tipul kartuli koopa tuli ase, kuhu varju ronisin ja kust tervet ümbrust nägemata valvata võisin.

6. Vebruaril. Hommiku sõin kapsta suppi. Päev läks logeledes mööda. Käisin kolm korda ööpäeva jooksul vahikorral. Magadis asemeks andis lahke perenaese õde õle kotti ja veikese sulle padja. Esimest korda üle pika aja sain mõnusaste magada.

⁶³ Marienburg (Alüksne).

7 Vebruaril. Päeval oli üsna igav, naabri talust sain toop piima mille eest 50 kop võeti, jõin peale lõunal saunast tulles ja õhtu söögiks jätkus ka. Perenaene praadis mulle kaks – enamlastelt saadud sõjasaagina – kala ja lisas mõne koorega keedetud kartulaid juure mis üpris väga mõnus maitses. Peale lõunat seadsin perenaese õmmelus masina korda mis nõelasi katki pildus.

8 Vebruaril. Ikka veel seisame omal asukohal, kuid sidade kaudu, kes vahete vahel meil käivad kuuldub et meid tahetavad Läti maale võitlema saata.⁶⁴ Meeste meele olu on selle peale ärev ja nii sagedaid otsusi on kuulda „ei lähe“, pealegi oleme oma ülesande sellega täitnud et meie Tartu linna Võru ja selle maakonna vaenlastest vabastanud oleme sellega seda täitnud mis Tallinnas paradel, mill meid sõjaväljale saadeti polkovn. Laidoner kui vägede ülemjuhataja meile ülesandeks tegi. Peale lõunaks köeti jälle sauna, et saunalisi vähe oli käisin ka mina vihtlemas, oli üsna mõnus, sest vingu oli vähem kui eisel. Tallinna linna kingitused jõudsid päralt mille jagamisele asuti, et sooje villaseid koetud püksa ja sokkisi vähem paaris oli – (neid oli 7 p pükse ja niisama palju sokkisi mida siis välja loositi, mina sain kingitustest osa üks pisuke suutäis konjakid mida 35 mehe peale 2 pudelid oli, kuna välja pakimisel üks nendest põrandale kukkudes pooleks läks ja sellega pool osa põrandale valgus, siis kaks kirja paberid ja ½ osa ühest pakist tubakad, pliatsid mida rohkest saadetud oli sain ühe enesele mitte jagamisel vaid üks osasaajatest andis oma mulle. Mehed said kodust pakisi ja kirju ja arutasid koos kingitustega, olin sel ajal vahikorral ega saanud peale nimetud asjade muud osaks. Kogu teenistuse ajal olen saanud peale Võru võtmist ja sedagi pool vägisi ühe paari triko alus püksa; peale püssi ja padrunite olen omas riides – mis, kui kodu saan ka läbi saavad kantud. Saadud tubaka vahetasin peremehega ühe naela osa shingi vastu mis suitsu meeste juures suures hinnas niikui peremees ütles: et tema suitsu asemel lihast ennem ilma jääks. Öö saatsin jälle mõnusaste kummuti kõrval tagumises kambris kus pererahvas magab öle kotil veikese sulepadja ja kahe kodukootud lina vahel mööda. Olin kella 2–4 luuramise käigul kust tagasi tulles hommiku kella ½9-ni välja magasin, teised olid ammugi jalul ja kohvi joodud kui ärkasin. Öösel kui luuramis käigule läksin tundus tervis paha olevat, kuid kodune magamine kosutas nii et hommikuks endine tervis tagasi oli.

9 Vebruaril. Eilsest piimast jätsin pool osa üle et täna pühapäeva hommikul enesele vähe mõnusaamad lubada, leib – mida üleila kahe päeva ette jagati oli küll väga takune, otse kui enamlaste oma mida „hobuala“ kõrtsi juures maitseda sain ja mille söömisel hulga haganaid kaera ja kesva teri suhu korjus. Perenaese öde andis mulle eilase tubaka vahetuse kauba naela osa sinki kätte mida seltsis piimaga hea maitseda lasin. Lõuna supp kartulad, tangud ja suppi juured mida enamlasted Võrusse hulga viisi maha jätsid maitses õige räbalaste. Üleüldiselt on nurin söögi pärast meeste keskel suur. Kui vähegi kokk oma assja tunneks peaks sellest ainetest väga hea lõuna saama. Täna kirjutan teist kirja kodulistele ja avaldan räägitavad lootust peatselt jälle laste keskele ja oma armsa naesele seltsiks koju pääseda ja tillu pojakesele jälle Kiigu, kiigu kitse talle laulda.

Õhtu eel kogusivad mehed taha kambrisse kokku kus laulu registrid lahti lõime ja nii viisi mõne lõbusa tunni mööda saatsime. Õhtul kella ½9 aegu võtsime nõuks naabri talusse minna kus viiul ja kannel olemas ja pealegi kena peretütreke tantsule valmis, nii kui meie talu perenaese öde preili või lesk proua nimega Salme ütles. Meid võeti lahkelt vastu ja viiuli mees, olgugi kehva võitu löi ikkagi labajala valtsi lahti. Mõnede keerude ja laulude järele lahkusime kell ½11 õhtul, kuna kell ¾11 vahikorrale pidin minema.

10 Vebruari hommikul kostitas lahke perenaene mind valgustud kohvi ja riisist tehtud kahe koogiga. Eile tegi perenaene leiba millest ka osa sain ja hommiku söögil hea lasin maitseda. 6/7 öösel nägin kadunu Johannest unes, kõndis kusagil mulle enne tundmata nurmel, metsa läheduses sain temaga kokku, tall oli hall sinel seljas ja püss käes. Mull oli tema ees piinlik mõelda ja sellest

⁶⁴ Tegemist oli sõjaväe ülemjuhatuses küpsenud kavaga kanda lahingutegevus Eesti piiridest välja. Sel moel olnuks võimalik vältida edasisi sõjapurustusi ning ühtlasi anda rinne üle vene ja läti väeosadele ja tõmmata rahvaväe üksused järk-järgult võitlustest välja. Sõdimine võõral pinnal oli aga sõdurite seas väga ebapopulaarne.

märku anda lasta et meie teda surnuks pidasime. Küsisin temalt miks ta ei kirjuta mõnda ridagi vanematele, mille peale ta ütles omas tuntud lõbusas ja hoolimata viisil, et mis ma kirjutan! Raha mull saata ei ole ja uudiseid ka midagi. Tema jäi oma teenistuse kohusid täitma.

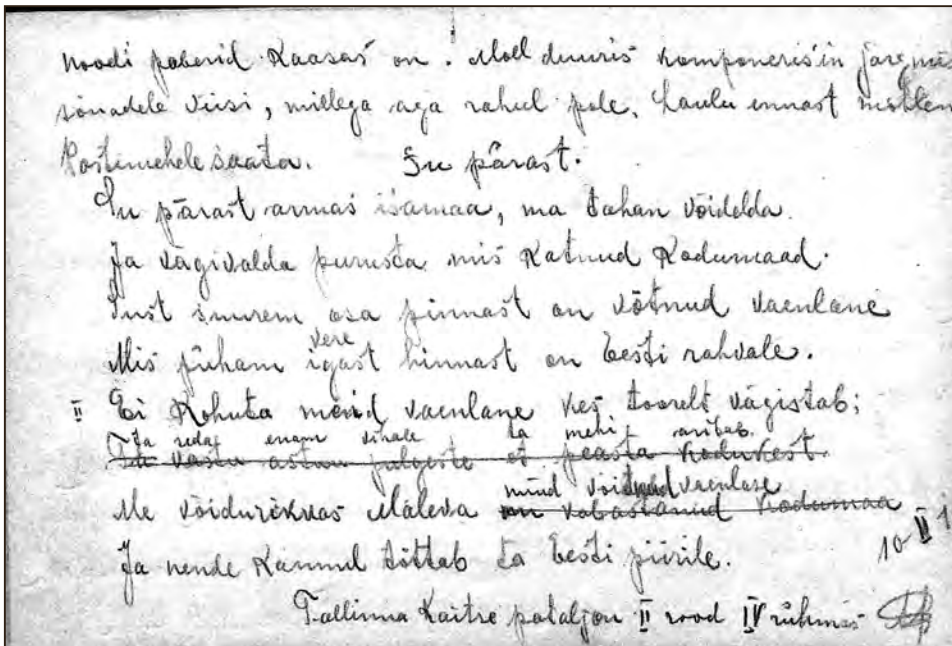
Tänane päev on õige igav. Kül'm on tagasi laskunud näitab eilsest saadik 2 pügalat, kuna täna juba 0 peale tõusis. Vali tuul hulub õues ja tuiskab lume kübemeid. Enne lõunat tõin jälle toobi piima naabri talust ja palusin omale viiulit et eilasele luuletud laulule viisi komponeerida. Meie seas on keegi Kristal „cello“ kunstnik Tallinnast kellel noodipaberid kaasas on. Moll duuris komponeerisin järgmiste sõnadele viisi, millega aga rahul pole. Laulu ennast mõtlen Postimehele saata.

Su pärast

Su pärast armas isamaa, ma tahan võidelda
 Ja vägivalda purusta mis katnud Kodumaad.
 Sust suurem osa pinnast on võtnud vaenlane
 Mis püham vere igast hinnast on Eesti rahvale.
 Ei kohuta meid vaenlane kes toorelt vägistab,
 Ja seda enam vihale ta mehi äritab.
 Me võidurikas Maleva nüüd võitnud vaenlase
 Ja nende kannul tõttab ta Eesti piirle.

10-II 19

Tallinna Kaitse pataljon II rood IV rühmas

11 Veebruaril. Peale vahi ja luuramise käikude pole muid kohustusi millepärast päev lõpmata igavalt õhtule venib, ajaigavusest läheme kolmekesi jänese jahile, peale jälgede ei näe muud. Hulkudes mööda metsi ja mägesi jõuame Pulga külasse välja kus meie suppi köök asub, sealt saame 1/3 korvi täit kuivatud tindi kalu mida kodu tassime ja millest meie perenaene õhtuks mõnusa roa valmistab. Naabri talust saan iga päev toobi piima mida siis hommikuti ja õhtul hea maitsta lasen, vahel ka keedetult.

Ilm on sula võitu ja meie kroonu viisi ahju küttes on toas soojus otsekui leitsak; ehk küll aknad

päev otsa lahti hoiame on öösel soojus liiga suur millepärast magamine väsitavalt mõjub. Ajaviiteks loen kõik vanad ajalehed uueste läbi ja pererahval oleva unenägede seletaja loen peaaegu pähe ehk seegi surmav igav on.

Unes nägin et Leidad kurjustades lõin teda pliiatsiga näpude peale ja temal kukkus esimene sõrm pooleks, võtsin maast sõrme osa ülesse millel luud sees ei olnud ja katsusin seda tagasi asetada, arvates et ta jälle kokku kasvab nii kui seda teadus tunnistab. Murde koht passis heaste kuid ei jäänud külge. Mul oli tema pärast väga kahju ja enese hoolimatuse pärast ahastavas meeleolus. Tötasin Tartu linna uulitsaid pidi käies arsti järele Leidad ühes võttes. Tundmata arsti juure sisse astudes kus tore sisse seade oli läksin kohe kabineti kus keegi vana herra ees oli, teadades arstile juhtumist vaatasin kogemata peeglisse mis minu paremal pool kõrval seinä ääres asus ja leidsin kohkudes et minul minu soldatine hall läki-läki ja selle peal kiiver oli, nii nagu ma seda soldatina kandsin, ruttu haarasin kiivri ühes mütsiga maha vabandust paludes; vaatasin jälle peeglisse, mull oli must pikk kuub seljas ja ülespidi kammitud mustjad paksud juuksed. Arst vaatas sõrme mis minu käes oli ja ma kutsusin Leidad oma juure kes teises toas viibis, sellega lõppes une nägemine.

12 Vebruaril. Hommikul kavatsesid meist mõned mehed linna sõita kelledega seltsi lõin, kuid ülemus üks Tallinna aednik muidu kena mees, aga vähe kahju rõõmsa ja kelkleva iseloomuga keelas sõidu ära, olgugi et meie rühma ülemalt leitnant Breilt⁶⁵ isiklik luba oli. Olin riides ja küüdi hobune ootas teiste sõita soovijatega juba ukse ees. Tegin ettepaneku loosi tõmmata, milleks ölekõrrest kuus märki lõikasin ja kolmele sõlmed otsa jättes kes sõita tohtisid sest ainult kolmele anti luba kuna meid kuus meest oli kel sõiduks luba ja selleks valmis olid. Liisu heitmise jäi ära sest osa mehi läksid luba küsimata teele. Ajaviiteks lõikasin peretüttele kudumise vardaid kes sõjaväele nõutud kasutuseks villast shalli kodus. Kuuse puust mida majas saadaval ei tulnud ühtegi välja, sellep. läksin lähedasse männikusse kadakaid tooma millest arvati paremaid lõikuda võivat. Olin kerges riides ja ilm oli üle öö jälle 10 kr peale jahenenud rutasin jookstes üle nurme ja kukkusin jalgupidi läbi koorikulise lume vajudes kukerpalli kraavi kus vähe paremat kätt kriimustasin. Koju jõudes lõikusin vardad valmis aga asjad ei olnud needgi. Peretütar nimega Salme pidi endiselt raud traadist tehtud varrastega edasi kuduma mida talle eile peale lõunat voolisin. Lõunaks oli jälle endine tuttav tangu ja kartula supp mõne ära eksinud sea ja elaja liha kübemega mis juba kõrini isu ära on võtnud. Tõin jälle piima ja katseks valasin suppile lisa sellejärele maitstes supp vähe paremini. Lahke perenaene kutsus oma lauda kus praetud sea liha kartulatega haruldaselt hea maitstes, suppi peale ja kõht sai üle hulga aja korralikult täis. Peale lõunat mängisin „Mutti“⁶⁶ kaotasin 95 kop, sellega on raha mull viimseni otsas. Piima eest maksin 6 marka naabri talusse sisse ja tasku jäi 1.20 penni järele. Ootame peatset palga maksmist siis ehk pääseb räbalast seisu korrast. Kodust maksab vaevalt järele saata lasta see võtaks paar nädalat ära. Kirjutasin roodu ülemale Raporti ja palusin omale 10 päevast vabastust et talu „Soltsi“ asju korraldada, kust rentnik neil päevil ära kolib. Öhtul tõi meie roodu side teate et meie omast rühmast 2 saadikud peaks homme hommikuks kella 1/6 ajaks I, II ja III-a rühma juurde nõudmiste läbi arutamiseks mida I ja III roodu algatusel ülemusele ette kanda tahetavad ühtlasi ka meie tegevuse edaspidise kava üle aru pärida ja kui kaua meid väeliinil kinni peetakse, sellest tekkinud läbirääkimised olid ägeda iseloomuga, nõuti ehk õigem seati nõudmised üles: I meid lähemal ajal terves kogus puhkusele lasta, II mitte paigast edasi liikuda ja III kindlaste üle piiri marsimisest ära ütelda. Kui kõike seda kokku võttes küsimuse üles seadsin mis tahate ja kavatsete siis – kui meile eitav vastus antakse jäid mehed kinni ja arvasid ilma nõudmisteta asemikku saata. Kelleks mind valiti.

13. Vebruaril tõusin hom. kell 4 üles läksin naabri talusse ja sealts seltsis hr. Lilbergchiga kes teise asemikuna volitud oli. Kasaritsa mõisa poole mis meilt versta 2½ eemal oli – teele. Sinna jõudes magasid kõik mehed, äratasime neid üles ja otsisime isikuid kelle eestvõtel meid kutsuti, juhatati

⁶⁵ Alamleitnant Johannes Prei (1889–1919).

⁶⁶ Kaardimäng tihide võtmisega 2–6 mängijale.

teise maja juure, see oli mõisa herrastemajasse kus siis otsitud isikud põhust välja ronisid, üks tõusis nukast üles tuli laua juure ja hakkas kirudes Valge kaartisi kotima. Meie esitasime järele teatasime oma tuleku põhjust mille peale nohisedes veel unega segi oles sealne rühma volinik kirja taskust võttis mida III rood IV rühm neile kui oma otsust kirjalikult sisse oli saatnud milles arvati et meie ikkagi edasi liikuma kohustud oleme sest 15 II - peab sõjaline tegevus siin nii kui nii lõpetud saama ja valitsus ei mõtlevat meid piiri kaitseks kaua pidada. Kui aga siiski meid mõeldakse pikemat aega üleval hoida siis astume nõudmistega esile. Sama kirja sain kaasa ja pöörasime jälle koju tagasi et aegsaste koju jõuda sest olla arvata et kella 7 aegu edasi liigume. Teel koju tulidgi meie mehed teel vastu, et ma nii rutulist tulekut ei oodanud jätsin oma kraami koju mille järele rühkisin Issakule jõudes olin läbi ja läbi higine. Ajasin üleriided seljast et vähe jahutada. Perenaene kes meile kogu aeg väga vastutulelik oli praadis mulle kartulid ja eilast piima pann tulele et vähe keha kinnitada, kõht oli tühi millep roog väga mokka mööda oli. Peremees minu seisukorda kergitada soovides rakendas hobuse ette ja lubas mind mõisa küütida. Eile naabri talusse sisse makst rahale läksin järele sest oli seda sama pisku veel järele.

Pererahvast jumalaga jättes paistis prl Salmel iseäralisse meeleolu oleks kui nutta tahtnud mida vägisi tagasi hoidis. Saatsime ju mõned lõbusad õhtud seltsis mitme heale peal lauldes mööda, tal oli kena laulu hääl ja suur tagavara, kokku kõla oli selles karmis meele olus ülendav ja soetas häid muljeid.

Et meie peremehele mitte meele häрма teha saatsin teda enne mõisa jõudmist teelt tagasi, muidu võiks juhtuda et teda küüti võetakse. Lootes et vahest mõne rea kirjutame küsisin tema nime järele ja lähemat aadressi mis oli: Kasaritsa, Issaku küla Issaku talu Juhan Jõgisoo. Kell 8 hom. sõitsime küüt hobustega Hanja poole tee. Maakohad muutusid veel mägisemaks ja metsikumaks – tee läks enam ja enam märke, mõnes kohas oli ka aukline, ehk küll vähe reel oli kõigest kolme mehega lendasin siiski kõige püssiga ühest jõngust läbi sõites kápuli kraavi lumesse. Tuul oli vastu ja kibedaste sadas lume näkku. Olin ikkagi märjas pesus ja kartes et ennast ära külmetan pöörasin selja vastu tuult tagurpidi reele istet võttes, lume kübemed aina kõristasid vastu saksa kiivert mis mull pead kattis läkki-läkki kõrvad tõmmasin maha ja nii oli sõit üsna „ladna“. Meie lähenesime 8 versta Vällja mäele⁶⁷. Küüdi mees kes siit lähikonnast seletas et „seo mäggi om nii püsstü ku sain ja tan mäe otsah om rabba ning keskeh vallaline lätte mis kinni ei kasvaki. Küsimise peale kui suur raba on teadis vana mees arvata et vakama osa ikka on. Mägi olla Kroonu mõisa järele. Versta võrra eemal sõitsime Kuulsa Muna mäe selja alt mööda, eemalt ei paista ta suur asi olemagi kuid siiski oma 1200 jalga mere pinnast. Torn paistis läbi metsa, mis vaatatajatele kes kaugelt ja lähikeselt mäel käia olla ehitud. Mägesid selja taha jättes algas suur paks udune ilm ja üsna järsku, jälle seletas „Kiudu mees“ et na mäe ajada rahva juttu järele toda auru vällä mis suvel vilja kasvu väga kinni hoidvat ja sügisel jälle kartula pealseid ära näpistada. Versta 15 minevat ikka peri ja seal ei olla sarnast auru kui meil siin jutustas Vana. Minule paistis et meie madalalt liikuva pilve sees sõitsime, mida sellega seletada võib et meie 1200 mtr mere pinnast kõrgemal⁶⁸ seisame.

Hanja Valla maja juures peatades lükasid meie mehed püssi peradega Vallamaja eeskoja kohal rippuva venekeelse nime laua maha. Iga üks seal olejatest valla meestest ütles oma soolase ära. Kell 11 paiku jõudsime Plaani mõisa kuhu peatama jääme.⁶⁹ Läksin esimest korda küllasse „rasvetkale“

⁶⁷ Vällamägi – suhteliselt kõrguselt (84 m jalamil tippu) esimene ja kõrguselt merepinnast (301,5 m) teine mägi Eestis.

⁶⁸ Siin on tegemist eksitusega. Tõenäoliselt peab päeviku autor silmas Suure Munamäe kõrgust jalgades, kuid 1200 jalga on ikkagi liialdatud (317 m = 1040 jalga), seda enam, et maantee, millel autor sõitis, kulges märksa madalamal.

⁶⁹ Lõunarinde juhataja nõudis 11. veebruaril Riia–Pihkva kivitee ning Apekalnsi ja Vana-Laitsna (Veclaircena) hõivamist. Käsku täites läks Tallinna kaitsepataljon 13. veebruaril Võru alt lõuna suunas liikvele ning võttis oma kontrolli alla Viitina ja Plaani mõisa.

kõht oli tühi, paar talu käisime läbi enne kui pool toopi piima ja kannikas leiba saime. Üks lahke perenaene kostitas meid praetud õige soolase lamba ribi kondi ja hapukapste tangu pudrugaga mis kolme peale kinni pöörasime. Raha meie käest mida mull ka õige napilt oli – ei võetud. Vahe peal oli suppi köök ka kohale jõudnud mida piimaga segatult ühe kopa täie veel nahka panin. Mind kutsuti kantseleisse kust mulle minu eilse kirja peale koju sõitmiseks eitav vastus anti, ühtlasi lootust andes et kui esimesed tagasi tulevad siis saab. Käisin üle tee Vene kirikus kus ukse küljes enamlastest jäljed järel olid. Siin räägiti et „verevid“ ühe kohalise naesterahva kirikus mitmekesi ära vägistanud mille juures üks ennast pappi riidesse pannud ja risti kaela kuna teised roojustasid. Naesterahvas olla praegu haige voodis. Meie asume Vene kiriku koolimajase, töömehe õled sisse ja ahi kütte. Katsun kudagi kodusust leida mis kudagi ei taha vedada.

14 Vebruaril hommiku kell 9 läksime 15 mehega luuramise käigule.⁷⁰ Vaenlane oli uueste üle piiri tunginud. Mitmest külast ja talust läbi sõites saime teada et punane versta paar eemal taludes asub, nihkusime edasi, kuni versta pooleteise kaugusesse. Ilm tuiskas ja tormas nii pööraselt et silmi vastu tuult lahti ei saa. Teel tuli üks vanamees lepikus kirves kaenla all meile vastu kellelt õigeid teateid saime et „verrev“ tan lähksen om, üts neede ratsanik käve hummango meil. Ronisime üles mäe otsa kust 5 kogu pauku umbes vaenlase seisu kohale andsime, et neid hirmutada. Enne meie paugutamist anti meile paremalt poolt üks märgu andmise pauk mis oletada lasi et „verev“ meid näinud oli. Varsti peale selle sõitsime koju tagasi. Siinne rahvas olgugi veitse maa pidajad kellel 10-, harva 20 desatini⁷¹ maad on väga vahva ja sõjakas ega salli „verevid“ silma otsah. Ühe väga trehvava lause ütles meie küüdi mees: „Ega asja väärtus lõpes eloga“. Siinsed mehed on ennast kokku liitnud ja võitlusesse astunud enamlaste vastu. Kes sagedaste neid siin ja seal kimbutavas käivad, on neil maakohad ju tuttavad ja sellega kerge löökisi anda. Peale lõunat kella kahe aegu sõitis voor Paide mehi meile lisaks, on kõik noored mehed ja hästi riides.⁷² Meie meestest läks jälle 20 meheline salk siinse Kaitse Liidule appi kes Luutsna⁷³ mõisa all enamlastega lahingud löövad. Esmaspäeval sellel nädalal olla Rogosi mõisa all siinne Kaitse Liit 60 meheline salk võitluses enamlaste vastu keda 100 mehe ümber olnud. Kuid üks mölder Kaitse Liidus olla kahepaikne olnud ja need ära annud öeldes et punaseid väga palju mõisas olla mille järele K. Liitlase taganema lõõnud ja verevad seda nähes nende peale maru tule avanud ja ratsa salgaga taga ajama hakanud teades et need kohalised mehed on, selle peale võtnud K. Liitlased oma ära andja ja tema tütre kinni ja saatnud Võrule. Lahingul langenud 15 K. Liidu meest. Saadan vanematele esimese ja üleüldse 5-ma kirja.

15 Vebruaril. Hommiku kella 7-st peale kostsid Luutsna ja Rogosi mõisate alt lahingu paugud Plaanile, kus meie asusime. Meie marsisime Plaanilt küüdiga Preksa⁷⁴ poole hom. kella 8 aegu teele. Piirasime kolmelt poolt Preksa ümber ja andsime kogu paukusid. Samal ajal ja kogu see päev tormas ja tuiskas nii, et silmi lahti ei saanud. Suure tuisu sees mis nii tihe oli et vaevalt 50 sammu peale kogu näha võis, liikusime edasi kolmes sihis. Peale lõunat jõudsime Preksale ja kella 5 aegu läksime talusse sisse, kust verevad mõni tund lahkunud. Tälurahvas rääkis, et kui teie paugutama hakasite siis olla verevad juba kõhuli lasknud ja alles siis kui aru said et häda oht kaugel hakanud kahe jala peal liikuma ja teinud kohe sääred.

16 Vebruaril. Läänud ööl kella 2 paiku käisime kahe reega ja 10ne mehega enamlasti hirmutamaks. Preksalt umbes 2 versta eemal läbi paksu metsa jõudsime „Savioja talu“ lähedale kuhu hiilides lähenesime. Punased olid sellest talust lahkunud ja poole versta eemale, sama nim. küllasse asunud, mille peale meie talu lähedalt mäe harjalt tuld andsime mille peale meie arva paukudega vastati,

⁷⁰ 14. veebruaril jätkas Tallinna kaitsepataljon edasitungi kivitee suunas ning hõivas päeva jooksul Korneti, Luutsniku ja Ruusmäe (Rogosi) mõisa.

⁷¹ 1 tiin (tessatin) = 1,0925 ha.

⁷² 7. jalaväepolgu (endine Järvamaa kaitsepataljon) 5. rood koosnes Paide ja Türi koolipoistest, selle ülemaks oli lipnik Aleksander Pall (1895–1919).

⁷³ Luutsniku.

⁷⁴ Preeksa küla Preeksa (Suur)järve ääres.

sellega saime teada et nad ses talus sees on. Hommiku kella 6 aegu jõudis meie roodu staap ja enne neid Kooliõpetajate rood ja 7 Paide⁷⁵ 5 rood meile; sellega on meid kokku üle 300 mehe ja kavatsus on niipea kui uued luurajad teateid toovad Pihkva Riia kiviteele läheneda. Mööda läinud ööl ei saanud palju silmi kinni. Roodu kirjutaja teatas et mulle üks pakk on saadetud. Saadan abikaasale 3 kirja ja üleüldse 6-ma. Kooliõpetajate rood saadeti Savioja küla, kus enamlased sees ära võtma, mõne tunnilise heitlemise järele palusid nad abi millest roodu ülem ära ütles, kuid pea tuli teine abi palve siis saatis roodu ülem 10 meest. Varsti peale selle toodi meile üks raskete haavatud kes ahelas peale tungides haava kõhtu sai, kuul oli kehast läbi tunginud. Mees oigas ja palus rohtu mis valu vähendab, teda saadeti Võrusse, arvatavaste ei jää ta elusse. Paide seitsme polgu 5 rood saadeti pahemalt tiivalt läbi metsa Savioja küla peale kellede hulgast üks surma olla saanud. Lahing vältas kogu päeva ja alles õhtu eel tõi side teate et Savioja meie käes on. Öösel käisime 3-kesi nende seas 1 poolake Saviojas Kooliõpetajate rooduga ühendust loomas ja ühtlasi luuramise käigul. Kooliõpetajate roodu ülemaga juttu ajades ütles et neil kaotusi pole ja et neid kõigest 50 meest olla. Lahingu ajal olla Paide 5 rood sellega suureste kahju teinud et ta sidet pole loonud ja enamlaste peale tungimisel taganema löönud oleks ka kergeste juhtuda võinud et K-õp rood nende peale teadmatuse pärast tule oleksid alanud.

17 Vebruaril hom. kell 8 küüdisime terve staabiga Saviojale kuhu peatuma jääme. Enamlased olid siit pöörase hirmuga põgenenud; et meie tuli neile toast väljakäigu võimatuks tegi siis olid nad toa laud vahe seinasse augu lõhkunud ja sealt läbi pugedes läbi akna õue ja sealt metsa putkanud. Üks nende hobune lamab õues jalast haavatud keda meie paela mees, et tast enam elu looma ei saa maha lasi, külamees asus nahka võtma. Naabruses on üks naesterahvas kahest kuulist haavata saanud sellep. et ta enneaegu varjust välja oli tulnud. Ürmi talu aida uks oli kirvestega maha lõhutud ja kõik vili ja riide kraam ära veetud.

16 Vebruaril saadeti meile Kooliõp. roodu poolt üks vang enamlane 21 aastane lukusep Tartust.⁷⁶ Vabatahtlik. Temalt leiti kolm hõbe sõrmust ja üks 20 kerenski⁷⁷ ja mõnitud Isamaa laul.⁷⁸ Tä saadeti edasi staapi kus ta kui tuntud tasku varas ära tunti ja maha lasti. Meil tunnistas ta et saksa okupatsiooni ajal tema türmis istunud. 17. Vebr. peale lõunat tuli staabist pataljoni ülem esimest korda meid vaatama kellega Tallinna Ühistööst keegi naesterahvas kaasas oli, kellele enamlaste pagemise jälgi näidati. Praegu on naabri talust vanaldane naester. siin kes räägib et nende talust noor tütrik sellep. enamlaste poolt maha laskmisele viidud et tal kübar peas olnud ja sellep. valgide poole hoidvat. Tä saanud rinnust ja käest haavata, täna saadeti Võrru.

18 Vebruaril. Öösel kella 12 aegu hakkas lahing kui tunni peale läksin, Kooliõp. Roodul Põdra metsas.⁷⁹ Päeva toodi meile 3 punast haavatud ja omadest ka 3, ühel käe liikme kohalt kuul sisse läinud ja küünarnukist välja. Keegi punane jooksis meie poole üle, kes vabatahtlik. Töö puuduse pärast nende sõjaväkke astunud. Tä tõi teate et nende hulgas olla palju kes üle tulla tahta kuid ei julgeda, sest seal räägitavat et meie neid kohe maha lasta kui kätte saame. Pihkvas olles olla ta Pätsi perekonnaga kokku saanud keda Võrust vangina sinna viidud. Pätsi perekond soovitanud temale ülejooksta. Pätsi perekond on Välisministri Pätsi vend.⁸⁰ 7. Paide polk 5. Rood võitles kogu öö ja pool päeva, siis hakanud taganema. Kaotused olid neil haavatutena, kuna Kooliõpetajate roodul

⁷⁵ Autor peab silmas 7. (Paide) jalaväepolku.

⁷⁶ Tallinna kaitsepataljoni vastu võitles 3. Võru kommunistlik kütipolk, mis koosnes Kagu-Eestis värvatud vabatahtlikest ja mobiliseeritutest.

⁷⁷ Venemaa Ajutise Valitsuse peaministri Aleksandr Kerenski (1881–1970) järgi hüüdnime saanud 20-rublane rahatäht.

⁷⁸ Isamaa lauluks nimetasid kaasaegsed meie praegust riigihümni.

⁷⁹ 17. veebruari õhtul hõivas Tallinna kaitsepataljon ühe löigu Pihkva–Riia kiviteest Vana-Laitsnast Käblini. 18. veebruaril tõrjusid pataljoni allüksused Käbli külas 3. Võru kütipolgu seitse rünnakut

⁸⁰ Ajutise Valitsuse pea- ja sõjaministri Konstantin Pätsi vanem vend Nikolai Päts (1871–1940) oli aastail 1914–1918 apostliku õigeuskirikku Võrumaa praost. Enamlased võtsid tema perekonna – abikaasa Ludmilla (Tšistjakova) (1879–1955) ja lapsed – pantvangi. Nad vabastati ja naasid Eestisse Tartu rahukõneluste ajaks.

kaotusi pole. Täna sain teise pakki kodust milles oli neli kääru leiba praetud sealihaga ja topsiga moosi oli. Täna oli meil verine päev lõuna paiku viidi meie seisukohast 3 noort meest Tallinna Kaitse II Pataljonist 5-mast roodust⁸¹ kes Põdra metsas võitles. Haavatuid oli rohkesti 9 meest Paide 7 polgust 5 roodust kes meie sidumise punkti toodi, üks nendest oli 6est kohast haavatud. Peale lõunat hakkasid kaks, arvata 3 tol. suurtükid enamlastel meie käes oleva Luutsniku mõisa peale tuld andma. Meie väed jäid igal pool oma seisukohtadele. Meid 4 rühma 4. jaosk.⁸² mehed asendati Savioja Karl Pilti talusse välja vahikorrale kus iga 5 tunni järele 1 tund tunni peal tuli olla. Enamlaste siit lahkumisel sattunud üks Paide polgu haavatud soldat nende kätte keda nad rehe all maha lasknud. Verised riided ja pesu oli veel praegu rehe all, sest enamlased raha otsides puistanud ta riidest lahti, kuid meie mehed olla tema vesti voodri vahelt 200 rbl leidnud. Õhtuks palusin perenaist et ta meile soola veega kartulid keedaks ja jupike sea liha praeks kasteks. Suure puiklemise peale saime kartulid, kuid raasukesest lihast jäime ilma ja pidime kartulid kuivalt kugistama. Haruldane tüüp kogu selle sõja vältusel, igal pool kuhu me asusime pakuti mis enamlaste röövimisest järel. Kuid see pererahvas kaob käest kui midagi palud ja kui otse peale kukud siis pole tal aega, olla loomi talitada jne. Õhtu toodi meile petrooleumi, vaata siis oli pere eit jagamise juures ja kui haruldaselt ahne nii et pealt vaadates piinlik oli. Asi lõpes sellega et isegi küüdimehed nõökima hakasid. Huvitav oli kui õhtul tunni pealt tulid, palusin toast läbi minevalt perenaeselt tükike leiba. „Ole ei pörõhilla söögi aig, küll sa hummongu saad“. Kui aga suurestki ja püssi laskmine ägedaks kipus minema ja mõni erev teade tuli ja haavatud meile jõudsid siis tuli ka perenaene leiva pakumisega olgugi et süda öö oli. Ma ütlesin et ma ootan kuni lahing veel ägedamaks läheb siis ehk pakud veel lihagi. Et kõht tõeste tühi oli siis arutasin oma seljakoti lahti ja nosisin kodust järele saadetust isu ära.

19 Veebruaril Kutsuti meid välja postilt ära ja saadeti läbi Põdra metsa Pulli külani taludesse luuramise käigu 20 mehega. Mull oli piksilml kaasas millega selgeste nende postid üle järve näha oli. Lahingu jäljed⁸³ olid kogu teel lume peal näha, kõik mets oli kuivalt läbi sammutud ja kohati puidgi [p...kaaderi ?] maha raiutud. Üle raba, mida mets katis olid kolm enamlaste surnu keha lume peal maas, kellede näod riietega kinni olid kaetud lamased sabasteta, ühel tort heinu jala all muidu palja jalu seliti ja küljeli olekus. Homme pidada II TK Pataljon⁸⁴ Tallinnast meile vahetuseks välja saadetama, mehed ootavad pikki silmi koju laskmist. Järve kaldalt andsime mõned kogupaugud mille peale ei vastatud, selle järele tulime ära.

20 Vebruaril Hommiku kell 5 aeti meie rühm jalule ja tehti ülesandeks Pulli küla peale minna. Meie rühmas oli 24 meest; sõitsime versta 2 küüdiga kuni Põdrametsa kus läti pererahvas talupidajad olid, sealt läbi raba ja metsa versta 1½ kuni järve kaldani kuid paksu udu ja kärelda külma tõttu polnud võimalik pikemalt püsida, tulime Põdrale tagasi kus lõuna ära pidasime ja siis seltsis Paide 7 polgu 5ma rooduga Pulli peale liikuma hakasime. P 7 p. 5 r. mehed pahemas ja meie paremas tiivas. Ettevaatlikult jõudsim endise kohani kust veike 3me meheline salk läbi metsa järve kaldale ja teine ühes leitnant Breiga pahemale poole metsavahi talusse läksid et vaenlase liikumist tähele panna. Meie jäime kahe metsa vahele teele ära ootama. P. 7 p. 5 roodu meeste paugud pahemalt tiivalt ajasid külast erevile meie üksikud vahimeeste paugutused kutsusid enamlaste salga külast välja kes paremale poole metsa asusid ja sealt meie peale tule avasid. Et meie võimatu väike salk teadmatuses vastase jõudude üle olime ja meid ümberhaaramine ähvardas siis läksin kahe küla kaitse liitlasega kes lõpmata arad olid ja paigutasin neid metsas olevatele sihtidele vahti pidama, kuid vaevalt sellega lõpule jõudes algasid enamlased tulega, mis madala võsu oksa maha ragistas ja kuulid kui sitikad üle pea vingusid. Läksin uueste vaatama mis liitlased teevad kuid neid polnud

⁸¹ Tallinna kaitsepataljoni tagavararoodust, mis jäi 14. jaanuaril Tallinna maha, moodustati Tallinna 2. kaitsepataljon. Selle üks roodudest saadeti veebruaris rindele ja liideti Tallinna kaitsepataljoniga.

⁸² Ilmselt kuulus päevaraamatu autor 2. roodu IV rühma 4. jao koosseisu.

⁸³ Jutt on mitme päeva vältel Misso pärast peetud ägedatest lahingutest.

⁸⁴ Tallinna 2. kaitsepataljon.

enam teps ja pidin ise nende asemele metsa sihile asuma. Ühe T.K.P mehe sain kätte ja asendasin teda teisele sihile. Varsti peale selle tuli ka II rühma mehed ja Kooliõpetajate kuulipritsi komando mehed meile toeks. Sellejärele algas meie poolt äge laskmine kuni pimedani kui ilm selgeks ja jälle külmaks muutus. Läänud ööl oli 20 gr ümber külma kuna päeva katustel päikese paistel lumi sulas. Ilm oli kogu päev väga ilus, selge päikese paisteline otse kevadeline mis mõnusa meele olu lõi. Pikutasin lõuna päikese paistel küüdi mehe reel kus kiired tubliste soojendasid. Õhtu hilja pime-das tulime tagasi Põdrametsale kuhu roodu staap oli Saviojalt kolinud teadmisega et Pulli külasse meie väed sisse läinud. Meile oli ligi sada hobust (veltveebli jutu järele) küüdi käsutud kes meid tagasi Saviojale küütisid (17-ma päeva lahingul olla meie poolt 27 tuhat patroonid välja lastud). Öö läks rahulikult mööda. Nihkru taluperemehe käsutasin paar kubu õlgi magamiseks anda mida ta venitades tegi, vabandades et tal jalad lahti jne.

21 Veebruaril. Peale hommiku sööki tuli jälle käsk Pulli peale minna. Pulli olla vaenlastest tühi, kaks külameest olla sealt teate toonud. Mehed kirusid kui ennast valmis seadsid et 20 mehega tahetakse sarnast kindlust ära võtta kui Pulli küla. Asusime 4 küüdi hobuste peale kuhu üks teise selga ronides teele läksime. Maamehed on ka riukaid täis, otse meelega rakendavad nad hobused väikeste sõidu saanide ette ja mõni jäle on reel tiivad kodu unustanud et aga mehi vähem peale mahuks. Kõige mahutuste katsete peale jäi üks mees nimega Simit üle. Mehike oli üsna päata lastes käed laiali ja ütles: Egas mull häda pole jään maha ja asi sellega, kui rühma ülem herra Koov ütles et sulle kuuli persse lasen kui maha jääd. Mehel läks süda täis ja ronis viimase küüdi mehe hobuse selga, meid oli isegi 7-me mehega reel ja pisuke hobune ees kuid või sõja mees sest hoolib. Naeru ei jõutud pidada kui mailma suur mees veikesse hobuse selga istus jalad peaaegu mööda lume lohistasid ise hoidis kahe käega loogast kinni kuna lõigatud saapa seered selja koti külle taga kuuti löid. Põdra metsa talus kus vähe peatasime sai minule see õnnetus osaks et peale ei mahtunud ja jala kuni Metsa vahini läbi tuisanud tee lonkima pidin. Pullile sõitsime üle järve otse pulma sõiduga. Haruldane suur küla otse kui alev kahel pool teed.⁸⁵ Pihkva kivi teed asub kaks-kolm küla. Elanikude juttu järele olla enamlased otse hirmu segadusesse satunud kui meie tule avasime ja kohe põgenema pistnud kuulipildujaid maha jättes. Ka siin on nad koledaid vere töösid teinud mille kirjeldus liiga pikkale viiks.⁸⁶ Meid asendati Kimalaste⁸⁷ külasse Pildi talusse. Siin oli pererahvas üsna haritud. Toad olid korralikult puhtad valge värvimata põrand oli puhtaks küüritud pererahvas puhtaste ja korralikult riides lapsed niisamuti, ega pugunud nurka kui midagi neilt küsisid vastuse said kohe. Kolm sinisilmalist põskedel lohukesed kiigutasid 4 kuu vanust vennakest ega lasknud soldatitel ennast sugugi eksitada. Öö läks mõnusaste põrandal kotil magades mööda, mida lahke perenaene mulle kohendas ja isegi puhta lina ja sule padjaga varustas. Teistel seltsilastel nähti üsna kademeel olema miks ikka mulle see õnn osaks saab et minule nii suuri mõnusustega vastu tullakse.

Et Kuuli pilduja meestest kaks haigeks oli jäänud valiti mind Saamega nende asemele ja pidime nelja mehega üks teise alla kahe tunni kaupa tunni peal olema. Õhtul ehtasime lauda otsa mäe nõlvakule parikaadi kuhu kuulipilduja valmis seadsime.

22 Veebruaril hommiku kell 7 liikusime Marienburgi⁸⁸ sihis edasi kuhu 25 verstalise sõidu järele jõudsim. Õhtupoole kella 5 aegu sõitsime Marienburgi sisse. Kena linnake – umbes Võruga võr-relda. Ka siin olid enamlased, olgugi omal maal süüta inimesi tapnud ja vägistanud. Soome pataljoni oli neid siit välja löönud neid sadade kaupa lahingul hävitanud. Praegu asuvad nad siin ja on kenad poisid, peaaegu kõik ühesugused noored ja väga vahvad. Ööseks asusime Koolimajas kuhu I-II-IV rühm mahtusid. Ruumid olid võimatu täis kiilutud sellepärast läksin lähedal olevatesse majadesse peavarju otsima mida aga ei leidnud. Igal pool Soome vennad ees. Tulin tagasi ja pöörasin perenaese

⁸⁵ See ei olnud enam Pulli küla, vaid Misso alevik, kuhu üle Pulli järve sõites välja jõuti.

⁸⁶ Misso ümbrusest leiti 38 mõrvatu surnukehad, sh. kolm vangi langenud õppursõdurit.

⁸⁷ Kimalasõ.

⁸⁸ Põhja poegade rügement oli Marineburgi (Alüksne) vallutanud 21. veebruaril pärast ägedat ja ohvriterohket lahingut.

poole kas ta meid ei võtaks oma ruumidesse, meid kõigest kolm meest. Minule pakuti ruumi kuid enam ei tahtnud ta võtta. Jälle endine õnn osaks, õõ saatsin õle kotil ja pea sule padjal mööda.

23 II Täna saadame kindral Laidonerile märgu kirja et meid koju puhkusele lastakse. Mind valiti IV rühma poolt redaktsiooni komisjoni kus meie rühmade esindajad olu ja seisukorra üle aru pidime. Kell 3 sõitsin linna, sest et meid 4 versta linnast eemale lõuna poole vahikorrale paigutati. Koosolekul, kus ka kooliõpetajate rood esitud oli tegime otsuseks mitte ofitsial nõudmistega ei delegatsioon ega ka kirjalikult välja astuda, põhjendades et kui valitsus on sunnitud ei ehk jaatavalt meile vastama, siis see mitte vakka alla ei jää vaid teistesse väe osadesse edasi saab kanntud, mis tervet meie võitu teise käega ära hävitab mida ohvritega kätte saanud oleme. Et meie seisukorda siiski rutuliselt korraldada tarvis selleks otsustasime diplomaatilist teed käia ja nimelt era isikuna Keskvallitsuses sammusid astuda, milleks Kooliõpetajate hulgast kahte puhkusele sõitjad selleks volitasime. Kindr. Laidonerile jäi kiri saatmata.

24 Vebruaril. Leitenant tegi mulle kohuseks kohalise maastiku üle kaarti valmistada, milleks meie talu lähedal olevasse vaate torni ronisin kus üleval tipul kandiline laud ja sellel rautee ühes ümbruse asundustega sisse põletud oli, joonistasin rautee sealt ära ja vaate järele maantee ja külad sinna juure mis pataljoni ülemale saadeti. Eila 23II kui ühest talust teise kolisime jäin üksi kuulipilduja reele kuna teised ees ära läksid. Ilm oli külm ja kott pime ega näinud mitte paari sammu ette, küla vahel libises regi ja läks ümber, kõik kola ja kuulipilduja patruni kastid lumesse, korjasime kahekesi jälle reele ja edasi, kuid mehed olid õõ pimedusesse kadunud, sõitsime hea õnne peale edasi, jõudsime rautee liinile ja üritasime sealt üle sõita kui korraga hobu lumesse ära kadus, suure vaevaga saime kirudes ja kuuli kastisi tassides sealt välja, rabelemisega astus hobu töömehe jala peale ja rikus saapa katki kuid jalale ei teinud paha. Meie käisime korda kaheksa ümber ja lõpuks leidsime ühe tee, kuid ei teadnud kuhu see viib – läksime külasse tagasi, palusime läti vanameest kes vähe vene keelest aru sai teejuhiks. Rautee ülesõidukohal trehvasime kahe vahisoldatiga kokku, kes meilt päris kes ja kust meie oleme ja siis hüüdega rong tuleb sääred tegid. Meile jäi mõistatuseks kes need mehed olid. Soomus rong sõitis ka pea meist mööda. Sõitsime üle tee ja jõudsime suurele maanteele, nüüd tuli arutada kumba külge sõita. Ree aisal oli konks otsast ära midapidi veomees otsast kinni hoidis et edasi saada. Teel sidusin valja kõiega isa käest õpitud sea sõruga mis heaste peab lahtise aisa ree pea külge ja nii sõitsime Marienburgi poole. Staabis andsin maha jäämise üle roodu ülemale seletuse, kes siis meid sinna jääda lubas. Öösel kella ühe aeg tuli side herra Markson meile juba järele ja sõitsime koju tagasi.

25 Vebruaril. Olen jao ülema vastu tahtmist ikkagi kuulipilduja maksimi⁸⁹ peal mille pärast mull vahikorral seista ei tule. Leitenant Brei soovil valmistasin ümbrus konnast kaarti milleks kõrge mäe otsas olevasse vaate torni tuli ronida sealt oli vaade kahe-kolmekümne versta kaugusele näha ja kitsarööpalise rautee ühes maanteede ja küladega panin paberisse mis Pataljoni staapi saadeti. Lõuna aegu kella 2 paiku tuli meile vahetus ja nii saime jälle linna puhkusele.

26 vebruaril. Saadan naesele 7 kirja ja pr. E. Hünersonile 8ma numbri all. Käisin lossis⁹⁰ ära purustatud sisseseadet vaatamas. Peab ütleva et sõna tõsisel mõtes kõik heavitud on millel vähegi väärtust. Lõpmata suur ja hinnaline raamatukogu on rüüstamise ohvriks langenud. Meie soldatid sorisid veel maha jäädud raamatute kallal, millest iga mees omale midagi välja valis. Raud kapid olid purustatud ja seina peeglid hävitatud, mööblit ei maksa rääkidagi. Soomlased olla paremad ja suurema kogu ära saatnud. Linn on täieste eluta, igasugune liikumine on alvatud. Kõik ärid on suletud peale ühe tee maja ja juukse lõikaja äri.

27 Vebruaril. Täna kutsuti mind roodu ülema juure kus mind Koldi⁹¹ peale määrati, mida lahti võtsin ja ära puhastasin. Salme Tiinule Võrusse Liiva uul. N17. Staabist tuli teade et homme edasi puhkusele liigume. Käisin saunas ja kõrvetasin valgeid.

⁸⁹ Vene armee põhiline raskekuulipilduja Maksim (7,62 mm).

⁹⁰ Autor peab silmas Marienburgi mõisa häärberit. Tänapäeval asub hoones Alüksne muuseum.

⁹¹ 7,62 mm kuulipilduja Colt-Browning M1895, milliseid osteti ilmasõja aastail USA-st Vene armee tarvis.

***

[Märkmiku teksti lõpp. Venekeelsete saatelehtede tagakülgedel säilinud tekst]:

27 Vebruaril õhtul juhtus kange kütte järele veike tulekahju mis mehed omal jõul ära kustutasid. Määrisin oma kuue saviga ära kui vett toobiga ahju ja seina vahele loopisin.

28 Vebruaril. Hommikuks kella 8aks pidime valmis olema, supp anti varakult kätte mida ma ei võtnud sest et mõisast, mis linna sees asub ühe toobi piima sain, selle hagana leivaga kinni panin. Kirjutasin Ajutise Valitsusele kirja milles palusin M 376.- välja maksmist mida I.T.K pataljoni muusika komando eest Tallinnas välja panin. Seisin ukse peal edasi liikumise käsku oodates kui mööda sõitvalt voorilt minu nime hüüti, astusin mööda aia teed mööda uulitsale, seal tuli hr. H. Tõnison minule vastu, peale pool-südamlise pool-tagasihoidliku teretuse jutustas lühidalt oma sõja juhtumisi, praegu teenida tema Tartu Kaitse pataljonis⁹² kus ka E. Kangro kui Kantselist teenida. Küsisin tema aadressi järele ja nii lahkusime. Hiljem tuli edasi liikumise käsk, kuhu – seda ei teatud, ainult kuulu juttu järele pidi meid puhkusele kuhugi mõisa Marienburgist versta 40 Valga-Võru sihis saadetama. Asendasin Kolt kuuli pritsi reele ja nii sõitsin oma abilise hr. Tuulbergiga kogumise kohale turu platsile kus hr. Tõnisoni trehvasin kellega seltsis E. Kangrot vaatama läksime.

Kella 9 aegu hommiku sõitsime Marienburgist välja. Eemal lõuna pool kuulus kuulipilduja ragin, pidi ikkagi vist lahing olema mis arvata versta 2–4 kaugusel võis olla. Metsa teed mööda, mis läbi laane ja metsade üle mägede ja põldude loogeldes järve kaldaid ja üle jää õhtu hommiku sihis jõudsimme õhtu eel Hintziku Karja mõisa⁹³ kus valitseja hr. Pane'ilt tüki liha, naela 6 nelja mehe peale 20 marga eest osta saime. Kõht oli äärmiselt tühi, eile õhtune supp läks ümber, hommiku polnud anumaid kuhu portsjon mahutada, nii olin poolteist päeva söömata. Teel tundus vähe nõrkust ja rinnu all näpistust. Ühest talust mis üsna tee kaldal tükkike hääd pehmet leiba ja pool toopi piima kolme marga eest osta mida kolme peale nahka panime. Omal oli raasuke kroonu takust leiba kaasas mida kuivalt kugistades suu naha katki kratsis. Hintziku mõisast tulid kaks noort meest meile tee juhiks, istusid meie reele, teine oli eestlane teine lätlane, kuid rääkisid mõlemad eesti ja läti keelt ühte viisi hästi. Küsisin lätlasest noorelt mehelt kumb keel on ilusam, kas eesti vai läti keel? Sest Teie räägite mõlemad hästi. Mees arvas et „üte ilosa omma na mõlema kun inne kõnõlda mõistat“ tähendas siiski juure et sakslase olla ütelnud sõjavangis olevale ühele eestlasele et „mis sa porisat tan“ kuna läti keel neile enam meeleline olnud. Õhtu tulekuga pimedas jõudsimme kella kuue ümber Mikku külasse. Tükk aega kulus ära enne kui korteri leidsime. Meie asusime Kõivu talusse korterisse kus vastutulelik perenaene meile pakse kapsaid tangudega keedetud ja jupike sea liha ja teed peale rüübata õhtuks anti, mis meile üli hästi maitses. Terve läinud nädalal Marienburgis olin sunnitud kooli toas klassi pingil magama, mis ühele poole liba oli ja sellega magamise võimalus paha. Voodid nähes palusin perenaaiselt seda minule puhkamiseks lubada mida mulle ei keelatud. Panin oma puhtama käteräti pealuse padja peale et mõnesugustest haigustest ennast hoida ja nii jäin jalad üle voodi jalutsi vastu sooja müüri sirutades magama ega ärganud enne kui hommikul kell 5 kui järel väed mailma müra õues tegid ja ukse vastu klopides sisse laskmist nõudsid. Üks neist nurus kõrval toast perenaeselt leiba ja kui see Jumala keeli tõendas et tal palagi enam pole sai sõjamees vihaseks ja lubas hinnata ära võtta kui raha eest hääga ei müüda, olla õõ ja päev söömata ja nüüd ei saa tükikest leiba ka mitte. Jurades lahkus sõdur kambrist. Minu mehed kahekesi õlgedel norskasid enne olid vist mehed ka väsinud otse kui Kalevipoeg sõja käigust tulles. 25. veebruaril sain palka 150.- marka jaanuari kuu eest 10 marka päevas arvates 4 m palga näol ja 6 marka päeva rahana.

1 Märts. Hommiku sõitis peretütar Võrule mehele sööki järel viima kes H. Luhti, kui Eestimaa

⁹² Võimaldamaks Tallinna kaitsepataljonile puhkust, võttis alamkapten Oskar Elleri (1886–1919) Tartu kaitsepataljon Marienburgi rindelõigu üle.

⁹³ Hintsiko karjamõis.

Ajutise Valitsuse Voliniku sekretär Võrus tegev olla. Hääd juhust tarvitades saatsin omad kaks pakki ja kirja kodu. Sellega naesele 9-as ja üleüldse 14-es.

Hommikul saime keedetud piima, praetud sea liha kartulatega ja värsked leiba mis kuninglikult maitstes. Üle mitme hea päeva sain silmad hommikul ära pesed millega ivake värskust juure saab. Küll on meie mehed suitsu hädas käivad kui ratta peal. Meile jagati igale mehele Marienburgis 2 paberossi, et ma ei suitseta siis müüsin 2 paberossi ühe vene tsaari rubla eest maha. Keegi oli pakikese mahorka eest 25 marka maksnud. See on veel alles nälg! Isegi heinu ja kanepi lehti keeratakse plotskaks. Mõni on õnnelik kui mõne talumehelt oma kasvatud tubaka varsi saab mis peeneks lõigutakse ja hoolikalt alale hoitakse et kübetki maha ei poetaks. Üks plotska käib suust suhu ja viimane juppike mida otsani ei saa ära imeda läheb piibumehe trupkasse kes siis selle viimase „nikotini“ välja imeb.

2 Märtsil. Eila peale lõunat tegin esimest proovi Koldiga. Sõitsime alla järve peale kust 100 sammu pealt puu alu peale märki lasin. 30 patroni lasksin välja mis võrdlemisi hästi märki läks. Ühe alu lasin pooleni läbi. Alguses kui käima panin lās Kolt rikki, võtsin ta lahti ja seadsin korda. Mulle määrati J. Tuulberg ja Brecher mõlemad noored 17 ja teine 18 aastane tublid nooredmehed abilisteks kelledega koos täna pühapäeval kell 11 hom. uueste laskmisele läksime. Peale proovilaskmise tegin katsed eemale, umbes 250 sammu peale männi ja kase sisse tabada, mis hästi korda läks ja mõlemad kahe pauguga tabas. Proua Herne⁹⁴ tuli peale lõunat Võrust tagasi ja teatas et pakid ja kirja herra H. Luht Tartu lubanud toimetada. Eile ja täna saime pererahvalt heaste süüa. Hommikuks ja õhtuks keedetakse meile 2 toopi piima, eile küpsetati leiba millest ka meile tolli anti, õhtuks praadis peretütar Leeni (Helene Kõiv)⁹⁵ meil ülejäänud kartulad pannil ära ja tegi hapukoore kastet sinna juure mis ühes soolatud sealihaga üpris hea maitstes. Täna saime kolme mehe peale 2 pakki mahorkat ja üks toos tikka. Täna tuli meie peremehe juure üle tee kingsepp meister külaliseks. Vähe aja pärast kostis tagu toast kõvemaks paisuv juttu hoog mehed võtsid kaasa toodud „hansat“. Perenaene⁹⁶ 50-ne aastane terava vaate pruuni silma ja süsi musta juukstega kange võru murrakuga rääkis oma elu olust kuidas 9 a Minnake tütar kooliteta saama ja Leenike ilma pidanud jääma sest et Minna kes Võrus gümnaasiumis käinud Kangele vastu seisnud et Leenit koolitades ja isegi koolist ära astumise vastu seisnud. Jutu matkades ütles ta mi maa pääl elav kingsepa rõiba vedas ennat siia ja nüüd trimpese üteh hinne, mulle äigas ka ütte longsu ära. Samas majas elavad kõik kolm venda⁹⁷ kellede vahel isalt pärandatud talu kolmeks jagatud igal 45 vakamaa⁹⁸ põldu ja 5–6 vakamaa metsa heinamaa olla ühine, kus ühiselt teevad ja ühiselt jagavad. Muidu elavad keskmiselt hästi. Üks vend tulnud alles mõne nädala tagasi Saksamaalt vangist kodumaale tagasi, kuna sellel nelja aasta jooksul tema naene teda surnuks lasknud kuulutada ja teisele mehele valmistunud minema. Kui mees kodu tulnud läinud tema ära öeldes et kui sina tuled siis pean mina minema, parajaste läks räägitav aknast mööda; perenaene näitas kae tu samane kommugi. Veikest kasvu tuseda keha ehitusega ja hästi rinnakas kena naene hästi riides. Lapsi neil ei olla nii on mõlemad vallalised. Maha jäetud mees nimega August on õite lõbusa iseloomuga 42 aastane mees. Öhtul käis meil, tegin taga juttu mis valgus linna ja maa elu võrreluste peale mida ta õige tabavalt trehvas öeldes: mis ma tuust mõtle et ma homme metsa pää minema. Ku ma sinna lää kui ta ilos on tsirgo laulse lille naerdva a ma muko pikota inne. Ku sinna taa siis mudugu ütle perenaesile, a linna olgu enne kell karmani ja peon ku sa midagi liigutad.

Minnukne tütar on kooliõpetajana ja juba 19 aastaselt mehele läinud, neil on 3½ aastane poeg

⁹⁴ Minna Kõiv (Herne, 1894–?).

⁹⁵ Helene Kõiv (Ottender, 1896–?).

⁹⁶ Katri Kõiv (Tamm, 1871–?).

⁹⁷ Kõivude perekonnas oli täiskasvanuikka jõudnud neli venda: Katri Kõivu abikaasa ning Minna ja Helene isa Joosep Kõiv (1863–?) ning tema nooremad vennad Jaan Kõiv (1868–?), Karl Kõiv (1873–1931) ja Kusta (August) Kõiv (1875–?). Ei ole selge, kes neist omavahel talu jagasid.

⁹⁸ Lõuna-Eestis kasutatud pindalaühik riia vakamaa = 0,37 ha.

kes veel ei kõnni, jalust üsna jõuetult käib rataste peal vankre järel ja kui vahel maha kukkub ei saa enam üles. Siin kandis olnud punaste aeg juhtumine kus isa Mihka Adamson Matto talus, Varstu külas Roosa vallas andis oma poja enamlaste kätte keda Marienburgi kaasa viidud ja ei teata kas ta veel elab, ehk on juba maha lastud. Arvatavaste annud isa poja sellep ära et tema, varandust mis kohus rendikoha ühise pidamise järele pooleks mõistnud omale saada, muidu elanud nad alalises riius.

Samasugune juhtumine oli Saviojal vendade vahel, kus teine teise peale enamlaste juures kaebamas käinud mille tagajärjel mees, mitme lapse isa maha lastud. Meie väed võtsid „Kaini“ kinni ja viisime kindlasse paika; oli teine lühikest kasvu punase habemega mees, nägin teda voooris.

3 Märtsil öösel kell 1 kutsuti mind staapi kus minule veel üks Kolt juure anti ühes kolme mehega keda ma välja pean õpetama. Täna saatsin Nr 17 all Ajutisele Valitsusele kirja et mulle välja pandud summa 376 marka välja saaks makstud.

4 Märtsil. Hommiku kella ühe aegu sõitsime liinile lähemale sest et Tartu mehed olla Marienburgi vaenlase kätte jätnud ja enamlased juba Kivi tee lähedal.⁹⁹ Lõunaks jõudsim üle Korneti „Reubershof“ mõisa Kivi teele vana Laitsna mõisa kus Tartu mehed mõlemis sees olid. Sealt sõitsime Rulli mõisa kus lõunat sõime. Lahing kestis peale lõunani Tartu ja enamlaste vahel. Enamlastel oli isegi suurtükid millest nad kokkuhoidlikult meile viis pauku andsid. Mille peale Tartu mehed taganesid. Meie sõitsime peale lõunat sealt Võru sihis viis versta ja asusime Sormuli külas Sormuli talusse. Teel tulid metsast Tartu mehed õige aralt ja suure ettevaatusega välja keda meie Komander Rullile käsutas. Nende hulgas polnud ühtegi tuntud nägu. Vahvust otsisid asjata nende nägudelt. Ühe mehe Tartu Kaitse P. saime teel juure kes meile lähenedes patrooni tasud maha viskas, püssi oli ta enne metsa jätnud. Vabandades et kuul püssi pihta tulnud ja selle käest ära kiskunud, põgenedes jätnud püssi maha.

Mehi oli meil seda võrd palju ehk jälle talu nii võrd veike et ööd nii mitmed püsti jala peal ehk istakile nukas mööda saatsid, teised kes Tartu meestega koos lahingut löid olid seda võrd väsinud et ületsiku magasid. Katsusin istudes ööd mööda saata kuid raskeks läks, nii juhatas mind ja minu abilist Brecheri peretütar koodiruumi kus kraadi 8 külma oli. Peretütar soetas ühe öle koti ja kasuka, nii saatsin öö üsna hästi magades mööda.

5 Märtsil. Eile saime Ühistöölt Keilast kingitusi ja ühe kirja. Kinki oli 5 silku üks kartul niiti nöel ja pesu nõöpe, jupike vorsti, pakk tubakad ja toos tikke üks sea saba ja üks paar vill. sõrm kindaid. Vastuseks Keila ühistöö N 7 kirja peale kirjutan. Väga lugupeetud Ühistöölane N7-es Keilas: Suure tänuga võtsin Teie südamlise saadetuse ühes musudega vastu, mida mitme mehe peale ära jagasime; ühe musu pidime murd arvudega jagama. Saadetud räimed ja keedetud kartulid andsid heaste jagada ja pealegi maisesid üpris heaste. Kujutage ette kui paari kuu suppi järele räime saad, kuida see siis kui maiusroog maitseb, selle peale siis veel kord suur „aitäh“. Kas Teie pool on juba lõokest kuulda? – meil tormab ja tuiskab otse kui Mardi aegu ja pakane nii et malk maast vastu seina kargab. Teid soojalt suudeldes üks ainus kord! Tervitusega Teie „Keegi“. I T.K.P. II roodu kuulip. kom.¹⁰⁰

Nii siis läks lõhki meie loodetud puhkus, meie võimaldasime Tartu meestele kolm nädalat puhata kuna nad meile paar päeva hinge rahu andsid. Muudkui mine appi! Üsna vardasse ajab, öösel ei anna valge kaart rahu, päeval käristab punakaart. Keegi nimega Kraav magas „Mikul“ olles minu voodis ja ajas minule omad elukad selga, nüüd muudkui „süüda inne“. Taga metsa Korneti mõisa kohal kuuldub jälle lahingu paugud, eilasel V. Laitsna all kaotas meie rood 1 rühm jälle ühe tubli mehe nimega [...] kes mõne päeva järele juba koju oleks saanud milleks tema naene Tallinnas sammusi astunud. Sain 3. Märtsil kodust jaki ja kirja. Saatsin kodu kirja N 10/19 all.

6 Märtsil. Päev läks rahulikult mööda. Peale lõunat sõitsime Luutsniku Mõisast mööda ja keerasime Võru teelt paremale poole, kolme versta järele jõudsim määratud kohale Palujüri talusse

⁹⁹ Tartu kaitsepataljon võttis Marienburgi (Alüksne) rindelõigu üle 27. veebruaril ning jäi järgmisel hommikul punaväe pealetungi teele. Pataljon oli veel kokku liitmata, lahingukogemusteta ja nõrgalt relvastatud, mistap oli sunnitud Marienburgi maha jätma.

¹⁰⁰ Tallinna 1. kaitsepataljoni 2. roodu kuulipildujakomando.

kus oma Koldi mäe otsa asetasin, oli tükk tööd külmunud maa sisse kangiga kohast aset valmistada ja kaitse valli palkidest ja kividest ehitada mida päratu suurte kadajakatega ära varjasime. Pimeda tulekuga jõudsime tööga lõpule, võtsin laske punkti ära ja nii asendasin ennast „rehe tarre“ mis selleks köetud sai koo õlgedele pikali. Uni oli üpris mõnus ehk küll vingu suitsu tare täis oli. Jah, nüüd saan oma silmaga „suitsu taresid“ näha, nii kui seda meile ema rääkis kus temagi kasvanud. Majal pole korstnat olemaski, suits leiab teed läbi „karu perse“, põrandaks on savipõrand künklik ja konarline. Saviojal oli üks talumees lahingu ootel ja kuulide eest oma savi põrandasse maailma augu kaevand kus terve perega sees küürutasid. Üks minu meestest nikastas jala ära.

7 Märtsil. Hommiku saadeti meid jälle tagasi Sormulile telefoni kaitsma. Kogu päev oli vaikne mõned üksikud paugud Korneti pool oli kõik. Peale lõunat läksime kahekesi pool versta eemal olevasse külasse piima järele, esimesse majasse sisse astudes pakuti meile istet ja keskealine na 35 aastane kena välimusega mees hakas meid küsimustega üle külvama, näha oli et ta olevatest ja olnud asjadest õige palju teadis. Tuba kus ta töötas (kingsepa tööd) oli haruldaselt puhas ja korralikult kraamitud ja üpris puhas õhk valitses toas, istudes libisesid silmad seinale kus lugeda oli „Siin toas on tubaku ja viiruki suitsetamine keelatud“. Küsisin miks viiruki suitsetamine ka! Ütles et keegi tema sõber viirukiga vabandades, temal toa mahorka suitsu täis kütnud, sellepärast ta siis ka olla viiruki suitsetamise ära keelanud. Et meil pakk [?] oli siis ütles ta viisakalt, et olete majasse juhtunud kust piima ei leidu, ühtlasi juhatades missugusest talust lootust saada on. Meie, kui toast välja astusime tundsin endid petunud olime mõlemad arvamuses et ega muidu istet pakuta kui et ikka piima antakse, sest perenaesel läheb ivake aega. Maja õues oli hea kord kui toasgi, luuaga oli hoone esine pühitud olgugi et viimaseil ja isegi praegu lume sadanud oli ja sadas.

Vähe maad eemal orus saime esimesest talust ühe toobi piima ja järgmisest kus ainult kaks vanakest elasid ühes 10 aastase tütreaga, vanem oli kintu [?] läinud – ühe toobi – ei, kaks toopi anti ja raha! Oh heldeke mis nüüd rahast, teie olete ju ka meie eest väljas, vai tud rahha nüüd, ku aga tu sõdda lõppes et jälki eloga nakama saas, ole ei pöröhilla määnestki kõrda nii puul, ka kunu vervä tuleva, siis inne võtva kraanukese puhtas ärr ja peräki elo ka, kas nail ka mõni säädüs om, muku tapva inne. Nii ei võetud kummaski talus meilt kopikutki sooviti aina meile võitu ja Jumala õnnistust kaasa. Iga soldati ilmumisel on rahvas talupaigas hirmul et ei tea kas om vereva vai valge. Viimasel ajal on verevad endid valgetes ütelnud ja siis kui mõni sõna verevile sadab on kell kümme. Kas võetakse kaasa ehk lastakse koha peal maha, või võetakse kõik kraam ja loomad ära. Perenaene praadis mull osetud liha ära, mida teel Marienburgist ühe mõisa valitsejalt osta sain, ja nii sõin õhtud mis üpris hea maitses, poole piimast panin oma kannikesega köetud ahju ja enne magama minemist pistsin ka selle kinni. Juhtumisi kuulsin et meie herra leitnant, herra Öunapuu¹⁰¹, kooliõpetajate roodust Inglise keelt räägib. Astusin tema kantselei ruumi ja palusin temalt mõnda Inglise keele raamatud lugeda. Tema, üli väga vastutulelik – ütles et tal üksainuke on ja ulatas mulle seda, imestusega lugesin vana tutavad pealkirja „Little lord Sauntleroy“.¹⁰² Tä palus et ma talle ette loeksin, mida ka tema tegi ja ma olin rõõmus et tema dialekt samane oli kui mull kui rääkida võis ta vähe. Viitsin aega lugemisega mis mitmeid unustud sõnu meelde tuletas. Väljaanne oli ise ka täielikum kui see mida ma kord lugenud olin.

8 Märtsil. Öö läks rahulikult mööda, vist sellepärast et punased Viljandi polgu käest sugeda said.¹⁰³ Unes nägin et oma koldi raua lahti keeramise võtme, raua lahti keeramise katsega kõve-raks painutasin, olin vale poole võtme auku pistnud, surusin õige poole avausse ja kruvisin raua tagumise osa küllest ära. Loomulikult jaguneb esimene pool tagumisest. Raud jäigi lahti kruvitult minu kätte. Eile mängisid mehed jälle [?] „Otshkiid“. Üks olla tuhat rubla kaotanud; meil perepoe 14 aastane rõõmsa iseloomuga poiss võitis üle kolme saja rubla, millest ta öö jooksul 60 rbl tagasi

¹⁰¹ Lipnik August (Agu) Öunapuu (1887–1981) oli kooliõpetajate roodu ülema abi.

¹⁰² Inglise kirjaniku Frances Hodgson Burnetti (1849–1924) „Little Lord Fautleroy“ ilmus aastal 1886.

¹⁰³ Rindele täienduseks toodud Viljandi kaitsepataljon (hiljem Sakala partisanide pataljon) alamkapten (hiljem major) Otto Oidermanni (1893–1929) juhtimisel andis 6.–7. märtsil Rogosi–Misso lõigus punastele vastulöögi.

kaotas, vanematel nähti raha peale väga hea meel olema. Öösel laulsid kaardi laud mehed I rühma poisid (meie hüüame üksteist „poisid“.) Emen Kapasumat üpris kenasti kokku kõlas nelja healega mis tuppa kus ma magasin väga iluste kõlas. Päeval perenaene oma elu mõrudusi ja pajatas kurtes kuda tema elu raisku läinud. Olnud noor 19-ne aastane kui vanale 34 aastasele vanalepoisile mehele läinud, olnud rikka vanemate laps ja toonud enesega hulka rikust majasse kaasa, nüüd aga on kõik otsah! Vaesus vahib egast nurkast. Verevad võtsid selle viimase. Pood läinud neil hästi aga vanamees hakanud topsi võtma ja peale selle varastatud neid kahele korrale mis neile suureks löögiks olnud. Talus jälle müünud sulane atlkäe vilja ja nii hakanutki tagurpidi minema. Võlga kogunud ikka enam ja enam poodi peale ja kui lõpuks sõda taplema lännu ja võlgased kõik korraga nõudma hakanu ollu neil löög kaelan. Ole aina muret tost elost saanu; endise peidmehe Vastseliinast – sest ma ole esi ka sealt poolt – käese nime pealt ja mul om väga halv, ei voi mõteldagi et ma nii kõrra pealt ärr ole mõni veel ütles kae mis sa tükid võõra valda ja mino põlgsed ära. Elost ma inamb mida ei hooli, ku inne latse koolitet saaksi, na omma kõik hää võtmisega.

8 Märtsil. Hommiku andsime peremehe Kübarale käsu et ta meile sauna lõuneks valmis küttaks. Kella 12 lõunaks pidi saun valmis saama. Kella 10 aegu algasid enamlased peale tungimist. Meie roodu ülemale toodi teade et Tartu mehed ja meie III rühm korratult taganeda mida roodu ülem leitnant Mager ei uskunud ja käsutas 15 mehelist salka ühes Koldiga mille peal mina olin vastu minna; püssi ragin eemal Rulli pool läks ikka ägedamaks kui lahingusse sõitsime. Mind jäeti varjulisse kohta orgu, et siis kui ta käsu annab kuulipildujast tuld avada – enne kui seda korraldada saadi võeti meid külje poolt metsast tule alla nii et olime sunnitud tuldud teed taganema. Võtsime uue seisu koha kuid ka sinna hakkasid kuulide rahe sadama. Taganesime Sormulini kus meie asukoht oli ja seadsin kuulipilduja mäele aida nuka taha üles, vist nägid enamlased ja tuli jooksis jälle rahena meile selga, minu Koldil puudus teras kaitse plaat mille puudusel tule all võimatu tegevust oli alata. Jälle pidime seisukohta muutma, alla võsastikku sõites jäi hobune sügava lumesse kinni, kuulid aina vingusid kuid pidime hulganide rege välja aitama. Viimase katse kuulipildujad Viitina suure tee kõrvale mäe otsa üles seada läks ka nurja ei jäänud muud üle kui metsa taganeda, kuhu meid verevad taga ajama tulid. Meie meestest taganedes sai üks reel istudes surma kes üle ree maha kukus ja paanilise taganemise pärast maha jäeti, üks olla lahingus haavata saanud keda pole võimalik olnud ära tuua, üks meie meestest ütles nägevat kui enamlane talle juure tulnud ja püssi tikuga silma torganud.

Meie vägi asus Mustahamba talusse kus öö rahulikult mööda läks. Kuulipilduja seadsin aida nurga taha kus suured kivid varjuks olid ülesse.

10 Märtsil. Päev läks rahulikult mööda, magasin põrandal kiiver pea all. Väsimuse pärast oli uni väga hea. Värskest ärkasin hom. kell 6 ülesse, päike tõusis ja paistis kogu päeva heledalt ja soojalt, olgugi et ööse käre külm oli päeva mõju oli kesk päeval tubliste tunda, rästad jooksid sorinal sulavast lumest. Hommikul seadsin kuulipilduja kivi talli üles kust vaenlast tore vastu võtta oli, kuid teda ei tulnud. Sormulilt saadud ree pera kelgu vastu vahetasin uue kelgu vastu ümber mida vähe korraldasin ja mis kergem järel veada oli.

10 Märtsil määrati mind lahingust põgenenud Tartu Kaitse pataljoni meeste juure, kuhu oma meeste ja Koldiga asusin. Koldi seadsime mäe harjale üles. Tartu mehed asusid Pumbi talus kus enamlased taganedes peremehe Horni poja minia ja tütre poja ära old tapnud. Vanamees oli üsna kui löödud kahekesi veel järel ühes poja lastega kaks poisikest, kellede isa Pihkvas olla ära surnud. Lõuna aegu tuli Tartu meestele nende oma kuulipilduja järele, nii saime vabaks ja sõitsime tagasi oma staapi, kus lõunat sõin ja vanu ajalehti lugesin. Roodu kantseleist sain Võru postivalitsuse kutse lehe ühe kirja järele tulla mille eest 35 penni lisamaksu nõutakse. Käsutasin kirja kiires korras mulle järele saata.

10/III Sain käsu leitnant Magerilt Võru roodu¹⁰⁴ juure sõita kes Mustahambal asuda. Sõitsime kohe teele ja leidsime neid nimetud kohas ees.

¹⁰⁴ Arvatavasti alamkapten August Sarapuu (1891–1957) Võru kaitseliidu rood (hilisem Võru kaitsepataljon).

9/III Peale lõunat saadeti mind leitenant Brei rühma juure kellega seltsis Luutsniku mõisa peale läksime, pool versta mõisast eemal metsa vahelises orus seadsin kuulipilduja üles ja parajaste kui sellega kohale sain anti meie peale tuld. Tõmbasin lindi sisse ja tahtsin tuld avada, läks tuleriist rikke millepärast ennast tagasi pidin tõmbama; kohe asus maksim minu asemele ja hakkas ragisema. Seadsin kuulipilduja korda ja asusin teisele kohale ja tõmbasin tule lahti, ühe lindi 250 padroni läbi laskmise järele jäi kuulip. seisma. Patroni väljatõmbav kisa oli murdunud. Meie väed liikusid kolmes sihis Luutsna peale ja tõeste kui Võru pahema tiiva mehed poleks taganema sunnitud oleksime Luutsna oma kätte saanud, sest verevad taganesid mõisast. Meie tuli oli äge Kaks maksimi, üks kolt, kolm awtomati¹⁰⁵ töötasid kolmenurgelise rõngana. Kuu esimene veerand oli kõrges taevas kui meie liinilt lahkusime, üks mees sai kintsust haavata. Kõva öö külm ei lasknud enam metsas teel viibida, meestel algas külm.

11 Märtsil. Peale lõunat tuli pataljonist käsk Võru roodul rida külasid ära võtta, mille ülesande täitmisele peale lõunat kell 4 aegu asusime. Rogosi teed välja minnes jõudsime ühe metsaga kaetud mäe nõlvakule kust eelvahi salk ette saadeti. Mehi oli kokku 42 tiku kuid nii halvaste korraldatud et mull kahtlus tõusis nende meestega lahingusse minna. Meeste nägudel oli hirm ja hoolimatus nii et kogu rühm oma olemisega südame täis ajas, kui kusagil kaks ehk kolm meest nina kokku pistsid asusid kõik nende ümber mis vaenlase läheduses kardetav ja korratu taganemisele teed valmistab. Sai jao ülemad kokku kutsutud iga ülem oma meeste juure käsutud ja valju korda nõudes liikusime Palujürist mööda koolimaja poole enamlasele lähemale. Pea algasid meie mehed aheliku luues laskmist, tõmbasime kuulipilduja kõrge mäe otsa üles ja hakasime tuld alla Vungi küla peale andma kust enamlased välja kihutasime ja ise sisse asusime peremees ühes kaasa ja lastega oli põgenenud enamlaste eest.

12 Märtsi hommikul saime käsu Palujürile tagasi tulla kuhu enamlased hommiku kella 10 aegu meile peale tükisid. Siin näitasid võrulased juba mehisust ülesse. 52 mehest tegid nad versta pikuse aheliku. Lahing kestis kogu päeva, meie kuulipildujatega andsime üle oma meeste peade vaenlasele tuld. Öhtu tulekuga tõusis läbipaistmata udu „ilm läts undres“. Vihma udutas ja mäe ladvad ümbruses aina mustasid jalad olid läbi ja läbi märjad, galossid mis Tallinast ostsin olid läbi kulunud ja selja koti jätsin ettevaatuse pärast roodu püssimeistri Oruusse juure maha. Ööd pidasime mäe tipul vahti iga üks kaks tundi, meid oli vähe mehi nii et kolm korda öö jooksul vahil tuli olla. Täna saatsin tütre Leida kaheteistkümneme aasta sünnipäevaks talle kirja N12/21 all. Lahingu ajal kui uut kuuli linti Kolti seadsime leidsime et üks kuul meid oli tabanud, kuuli puusest Kolti nukast läbi ja kuuli 15 ära purustanud ja mõned neist kuumusega ära sulatanud millest kolm patrooni ühes lomasse löödud kuuliga koju saadan.

13 Märtsil. Eilne „Palve päev“ oli meile lahingu päev õnneks ei saanud meist ükski viga, ehk küll lahing kogu päev kestis. Täna on kahepäevase sula järele mäe harjad mustamas. Lõoke kuulutab esimest korda oma argliku lauluga kevade tulekut. Tuul mis öö läbi lõõtsus on vaikinud ja päike vaatab vahete vahel pilve alt vargsi alla.

Oleks kui kevade tulemas. Võtan omad vildid ja galossid, kuivatan kojast pliidi suu ees sukkad ja vildid ühes galossidega ära ning määrin veesaapad peremehelt saadud tōkatiga kokku ja vahetan jalanõud veesaabaste vastu ümber. Pakin vildid, galossid, sviiteri ja kolm kuuli patroonid kokku ning õmblen õues paki kodust saadud riide nartsu sisse, aadres peale ära saatmiseks korda ootama. Lahing on jälle käimas, kuuldub Rogosi poolt tugevat püssi raginat. Vungi talust veavad sealsed inimesed oma kraami ja vilja meilt läbi selja taha mida enamlaste kartusel peasta püütakse.

Täna tuli pataljoni vanalt käsk et mehed ennast valge lindiga varukal või jälle kuuse oksaga varustaks et õnnetusi ära hoida.

14 Märtsil. Kogu öö olime erevil, staabist tuli igasuguseid nõudmisi ja käskusi mehed seisid jalul valmis patrooni kotid ümber. Hommikul kell ½3 saadeti luurajad vaenlase poole välja kes teade-

¹⁰⁵ Automaatpüssideks nimetati Vabadussõja ajal kergekuulipildujaid.

tega tagasi tulid et vaenlase postid Vungi talu ümbruses liikuda. Kell 1/6 homm saadeti 15 meheline luurajate salk, kellega vaenlane tuld hakkas vahetama. Minule tehti ülesandeks paremat tiiva kuulipildujaga kaitsta, selleks sõitsin oma meestega eemal oleva mäe läheduss kust kuulipritsi kelguga mäele vedasime ja männide varjust kohe tule avasime, kohe meie tule peale võeti alt orust metsast koht kus meie asusime püssi tule alla, nii kohe kui pea üles tõtsin et vaenlast leida anti püssi tuld, männi oksad aina pudenesid meie kohal ja ümber. Kolm tundi pidasin vastu siis nähes et vaenlane oma jõudu tiivadele koondab arvasin seisukohta vahetada; samal ajal sain leitnant Popkolt¹⁰⁶ kes Võru roodu juhatas käsu Pundi juure mäe otsa tulla, teel sinna hakas meile eest kuuli vihm vastu tulema ja üks soldat tuli mäelt jookstes meie poole teatega et vaenlane mäe otsa jõudmas. Seisukord oli tõsine, käsutasin mulle kaitseks kuulipildujale määratud kolm meest mäele jääda ja sealt nii kaua tuld anda kuni meie uuel kohal oleme. Et vaenlast tule alla saada ja meie meeste võimaliku taganemist kaitsta, asusin Palujüri talu lähedusse mäe servale. Tirisime jälle kelgul kuulipritsi mäele ja võtsin parema tiiva mäed kus enne asusin tule alla. Mäel, kus männistik kasvas nägin nende varjul liikumist ja avasin sinna tule. Juba paistis Pundi poolt et meie meeste peale surumine murtud oli kes mäelt alla tulid ja uutele seisukohtadele asusid. Meie awtomat püss oli rikke läinud ja üks kaasas olev Tallinna pat II roodu mees surma saanud. Mull on hea pikksilm ligi millega meist üks ikka fronti silmas peab. Korraga teatab valvaja et vaenlane Pundi koolimaja kohal mäele ilmunud, haarasin piksilma ja vaatan – tõeste üks sinelis kogu seisab püssti kõrgel mäel ja laseb meie meeste peale. Kohe võtsin 800 sammu laske kauguse ja andsin sihitud tuld kaks hoogu, teise tule hooga kukus laskja ja teisi ei ilmunud enam mäele, nii said meie mehed ära taganeda. Kohe peale ees liini algasid punased paremalt poolt peale suruma ja et taganemise teed ähvardas olin sunnitud mäelt lahkuma. Üksi olin kuulipilduja juures, teised kaks läksid patroonid tooma, vedasin kuulipilduja sügava lume sees kuhu jalgu pidi põlvini sisse kukusin enese järele üleni higine olles alla järvele kus meie hobu ja mehed olid, teised taganejad jõudsid ka meie juure ja nii algas tagasi tulek orgusid mööda varjatud kohtadele, kuna taga vägi vaenlast püssi tulega eemal hoida katsus. Taganemine oli otse paaniline, hobuseid aeti sügavasse lumesse nii et nad kõhuni lumes rabelesid. Üks küüdi meestest väänles loomaga nii kaua lumes kuni alvaste seotud aisad eest ära tulid ja mees rege [...].

1 paar sokke saanud. Kotka küla. Rogosi vald Kotka talu. Ella (Zehno) „Zeeno“

Kommenteerinud
Ago Pajur

---

¹⁰⁶ Leitnant Anton Popko.